

een molenaar
waait met
alle winden mee

door
Hans van den Broek

Lieshout 27 augustus

Geschiedenis van het malen

Meel met gruis 'zand schuurt de tanden'

Suiker was onbekend als zoetstof en honing kostbaar.
Men had amper rotte tanden of suikerziekte.

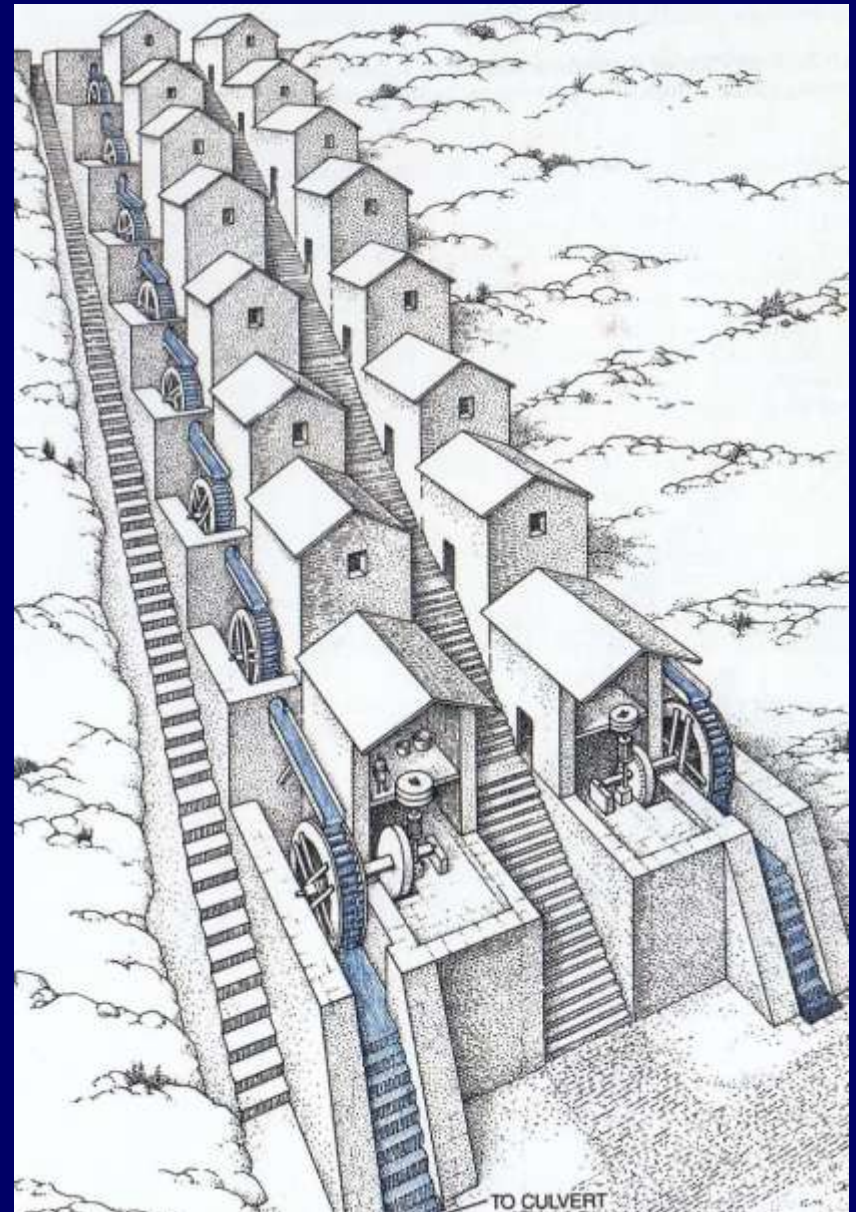
Een zachte maalsteen geeft gruis af.
Door het eten van zanderig brood sletten de tanden.
Op 30-40 jarige leeftijd was vaak al sprake van extreme gebitsslijtage.

Romeins
watermolencomplex,
16 stuks,
van Barbegal nabij
Arles rond het jaar
200

25 ton meel per dag

Alpenwater via
aquaduct

waarvoor dienden de [water]molens?

118 molens in arrondissement Roermond Venlo 1806

81 graan

28 olie

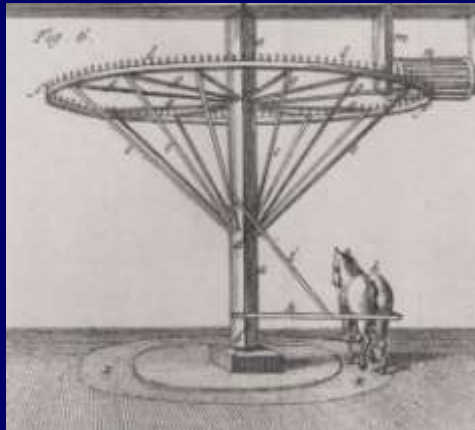
2 volmolens [wol verdichten]

3 schorsmolens [looizuur leer]

1 papiermolen

1 houtzagerij

2 rosmolens
olie of boekweit

waarvoor dienden molens?

Venlo 1859:

5 graanmolens,

1 pelmolen,

3 moutmolens,

2 oliemolens,

3 lijnkoekmolens,

2 trasmolens,

2 schorsmolens,

1 windgraanmolen

bakkers

gort [gepelde gerst voor pap]

bier

raap- of lijnolie

veevoer

sterk cement uit tufsteen

eikenschors >> leerlooien

reserve

Watermolen Ter Borch Oisterwijk vanaf 1300

1340 watermolen, naast een kasteeltje.

1407 krijgt twee raderen voor korenmolen en oliemolen.

1438 mag geen eikenschors [run] malen [leerlooierij]

1618 gebruik als volmolen en runmolen.

In 1727 niet meer in gebruik als volmolen

In 1790 toch weer vollen [vraag naar wol nam ineens toe]

in 1817 omgebouwd tot korenmolen.

In 1823 wordt een pelmolen [vliesjes van gerst pellen]

in 1831 nu weer graanmolen voor tarwe rogge boekweit.

Pogingen om riviertje bevaarbaar te maken. Watermolen is lastig.

In 1881 gekocht door gemeente voor betere afvoer van water.

In 1897 gesloopt

Watermolen Heukelom vanaf 1312

In 1377 dubbele molen voor graan malen en olie slaan

in 1531 twee eigenaren: voor graanmolen respectievelijk oliemolen

1602 illegaal derde waterrad geplaatst voor een volmolen

1611 legalisatie volmolen voor 150 gulden en jaarlijks 3 gulden

In 1729 verkoop van coorn- en olijmolen en recht van volmolen

1713 door **brandstichting** verwoest in 1714 korenmolen weer in bedrijf

1747 oliemolen herbouwd; **rosmolen erbij om ook in zomer te malen.**

in 1817 als volmolen geregistreerd

Watermolen was een wintermolen In 1848 verzoek om hele jaar te mogen malen afgewezen.

in 1869 buiten bedrijf

In 1881 kopen de gemeentes Berkel Enschoot ,Tilburg en Oisterwijk de molen en ruimen haar op voor betere doorstroming.

Watermolens of windmolens ?

1790

Meierij	11 korenwindmolens	1 watermolen
Oisterwijk	22	9
Peelland	21	10
Kempenland	11	15

Dat hangt dus van
de aanwezigheid
van beekjes af

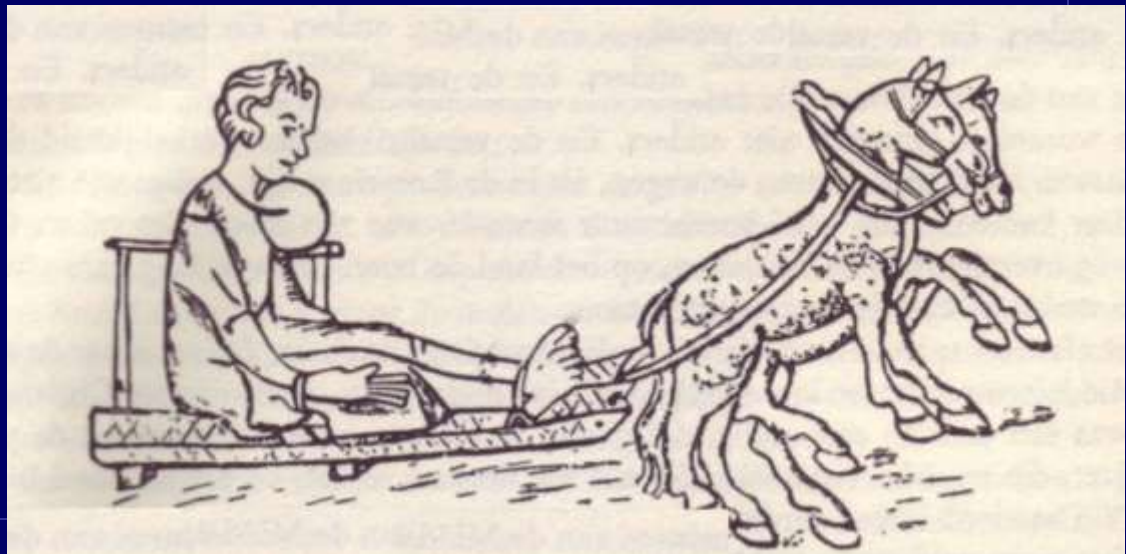

hoe dacht 'men' over de molenaar?

Reeds in de 14^e eeuw wordt een molenaar beboet die te grote scheppen meel neemt als betaling.

'Tollenaere, en meulenaere,
woeckeraer en wisselaer,
zyn de vier voorloopers der helle.'

1568

hoe dacht 'men' over de molenaar?

100 bakkers

100 molenaars

100 kleermakers

300 dieven

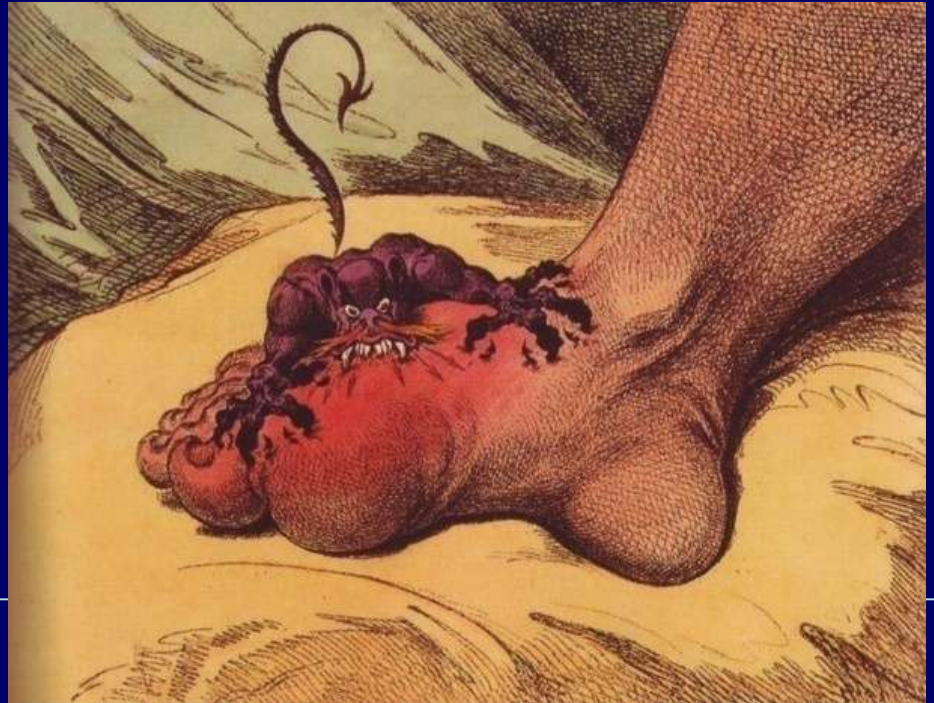

'Bij elke molen ligt een zandhoop'
en daar slijten de tanden snel van zoals bij deze 30 jarige

ONFEILBAAR MIDDEL TEGEN DE JIGT

Men neeme een zakdoek van een 50-jarige jonge jufvrouw,
die den wensch nog niet gekoesterd heeft om te trouwe.

Wassche die driemaal in den molenkolk van een eerlijke
molenaar.

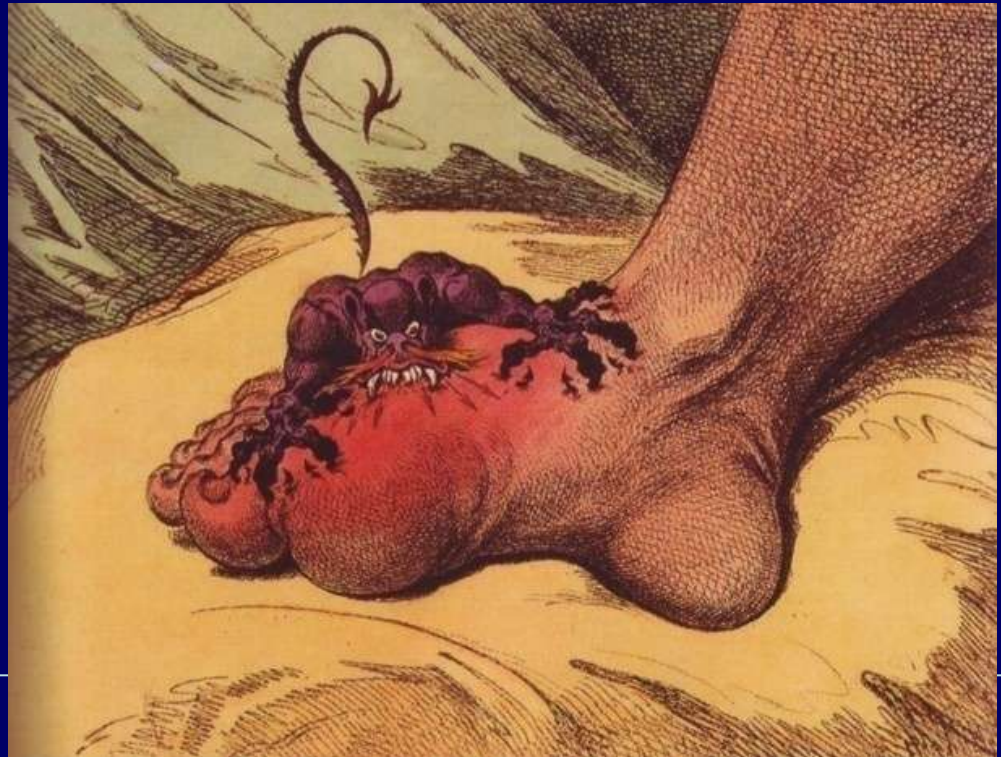
ONFEILBAAR MIDDEL TEGEN DE JIGT

Zet daarop een merk met inkt van een advocaat,
die nog geen proces verloren heeft.

Geef die aan een geneesheer, die nooit een verkeerd recept voorschreef

En laat vervolgens
de plaats waar gij
de jigt gevoeld
daarmede vrijven.

Probatum est.

Juridisch gevecht over het maalloon 1737-1740

De Deurnese molenaar Adriaan van Hout
schept teveel graan als loon

De boze boeren gaan, onder getuige,
hun graan voor en na het malen wegen.

671 pond mout gebracht, 621 pond komt terug = $1/13^e$ deel
275 pond rogge wordt 224 pond meel = $1/6^e$ deel

hoe schept de Deurnese molenaar zijn maalloon ofwel molster?

Sijn antwoord was dat hij geen onderscheijt
wist tusschen hozen en ordentelijk scheppen,
dat altijd ordentelijk geschept hadde,
en dat hij daer in
sou blijven
continueeren gelijk
hij altijd gedaan
hadde.

De drost neemt
Adriaan in gijzeling!!

het verschil tussen hozen en scheppen

= over het hozen:

dat door die ongeoorlooffde practijk met 10 á 11 scheppen een peels vat vol was,

= daar nogtans met het selve schepvat op die wijze **geschept** als men in 's Bosch schept, als wanneer bevonden wert 24 reijzen geschept sijnde, een peels vat precies vol was.

In Rosmalen en Lommel is het molster $\frac{1}{20}$ deel

ieder roept getuige-deskundigen op

Corstiaan van Wal, 34 jaar molenaar te Lieshout, schept naar oud gebruik met een koperen pan zijn deel uit elk vat graan.

Norbertus Hoefnagels, mr. molenaarsknecht te Venray, en Antoni van der Sterre, mr. molenaarsknecht uit Oss, verklaren ten behoeve van hun vroegere meester, de molenaar **Adriaan van Hout**: toen zij als knecht bij hem werkten, hield deze hun steeds voor, niet meer te scheppen dan rechtvaardig is.

in 1740 besluit de Raad van State:

‘Waarom wij mede geen beter middel sien als door het introduceren van een vaste strijkmaat zoals tot Tilburgh is,
om al dese onseekerheijt van maalloon weg te ruijmen....

hoe seer de molenaars gehouden sijn te scheppen met een schootel, welke **geëijkt** is op 1/24 gedeelte van een Peels vat....

en inmiddels te gelasten den molenaar van Deurne en Liessel, dat hij niet moet hoosen maar scheppen’

Bij het ‘hoosen’ kan je mouw meescheppen

in 1740 besluit de Raad van State:

en inmiddels te gelasten den molenaar van Deurne en Liessel, dat hij niet moet hoosen maar scheppen

De heer van Deurne mengt zich nu in de discussie en beweert dat het molster 1/16 deel mag zijn!

Als je het niet snapt zit er geld achter..... >>>

Zijn opbrengst in 1710 f 1500 en in 1735 f 1100

in 1791 wordt het scheploon door de Raad van State afgeschaft.

Het malen van een 'bossche' zak tarwe kost 12 stuivers, rogge 8 stuivers, boekweit 6 stuivers

Een molenaar moet zijn schepper
kleiner maken, een stukje er af vijlen

Zijn vrouw zegt:

‘maak de steel maar korter’

Wat leverde een molen op?

Loon op Zand	750 gulden per molen in 1664
Liempde	700 gulden per molen in 1780
Boxtel	1100 gulden per molen in 1780
Helmond	1575 gulden per molen in 1781
Asten	600 gulden per molen in 1800

Kom je uit een ander dorp, betaal je meer scheploon

Die van Broekhuizen betalen als scheploon: $\frac{1}{25}$ molster,

Kom je uit Broekhuizenvorst of verder weg: $\frac{1}{20}$ molster.

Voor het gebruikmaken
van de molenkar
betaalt men ook
een hoger maalloon

maar de molenaar slaat soms terug

De molenaar Arnold Beckers vorderde in 1789 twee **strafbedevaarten** van de man die hem ervan beschuldigd had graan te verduisteren

advertentie in het Weekblad van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond *augustus 1906*

1000 GULDEN BELOONING!!!

Hij of zij die kan of kunnen bewijzen, dat ondergeteekende een zak graan oneerlijk heeft toegeëigend, hetgeen onder eenige landbouwers op de Kruisstraat in gesprek is.

Lambertus van Lith molenaar te Rosmalen.

Gedichtje hangend op de Zeilbergse Vincentiusmolen:

Neem een kleine schepper
en schep een klein getal.
Maar vrees den groten Schepper
Den Schepper van 't Heelal.

Gedichtje hangend op de Zeilbergse Vincentiusmolen:

Neem een kleine schepper
en schep een klein getal.
Maar vrees den groten Schepper
Den Schepper van 't Heelal.

De enige zoon van molenaar Klaas Goossens en Maria Jeuken stierf in 1934. Ze verkochten de molen voor een klein bedrag aan de Sint-Vincentiusvereniging Zeilberg. In 1960 wordt de molen weggedaan voor 15.000,- gulden. Sindsdien heet ze de Marie-Antoinette

Udens gedichtje :

"Ik vraag me af met angst in 't harte
Hoe het de mulder zal vergaan
Wanneer die schepper met zijn schepper
Voor 's Scheppers' rechterstoel zal staan!"

'Iedereen weet hoe moeilijk het is
een slechte naam kwijt te worden'

molenaars rijden met een molenkar in elkaars gebied

Genneper watermolen 1735 krijgt een nieuwe eigenaar; die gaat voortaan rond met paard en kar 'met schellen en bellen'.

De concurrent, de Schimmelse watermolenaar, gaat ook rijden met een kar met bellen en klokjes. Ruzie en dus een rechtszaak.

Raad van State 1736: de molenaars van Woensel, Gestel en Stratum moeten in hun eigen district blijven.

concurrentie neemt toe

In 1790 gaat Antoni Loomans, de nieuwe molenaar van de **watermolen** in Vlierden, wekelijks rondrijden met een molenkar. Het paard heeft **een bel** rond de hals. Hij haalt de zakken met graan op en bezorgt het meel ook weer thuis. Gratis!

De eigenaar van de **windmolen** protesteert, tevergeefs.

Illegaal met een molenkar in andermans gebied rijden

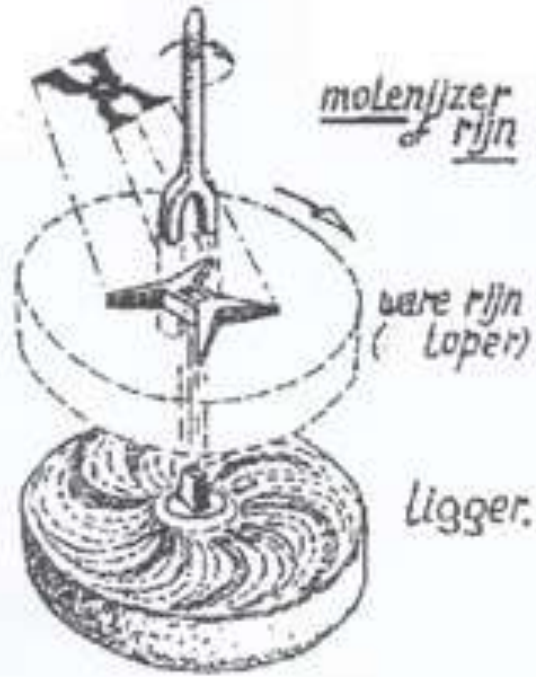
Men probeert het banrecht, de dure molendwang,
te ontduiken.

Het gemalen graan wordt dan elders gemalen en 's nachts,
liefst bij slecht weer,
thuisgebracht.

controle op gebruik
van de molen
gebeurde soms
met een kerfstok

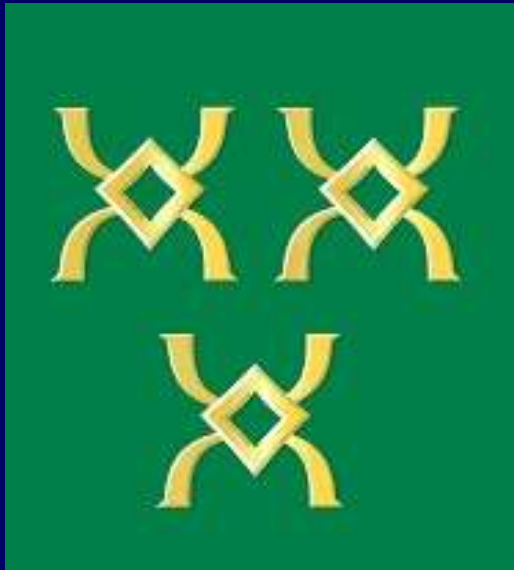
het sterke allesbepalende molenijzer in familie- en gemeentewapens

een adellijke familie
die het molenrecht
bezat liet dit zien in
het familiewapen
als uiting van macht

het sterke allesbepalende molenijzer in familie- en gemeentewapens

een molenijzer is het
sterkste punt van de
molen, de plaats
waar alles om draait

De molenaar: een allemans vriend

Door de eerste wereldoorlog wordt graan schaars en de overheid gaat over op distributie. De bakkers krijgen tot 1920 geen rogge maar meel aangeleverd.

Na 1920 blijven veel bakkers meel gebruiken. Molenaars komen daardoor in de verdrinking.

Deurne 1955: bakkers moest men dus te vriend houden.

De molenaar: een allemans vriend

Deurne 1955: bakkers moest men dus te vriend houden.

De molenaarskinderen werden er op uitgestuurd om bij deze bakkers om de beurt inkopen te doen. "Ik ben van Holten" moest van moeder altijd als eerste gezegd worden. En dan werd er besteld. En de bakkersvrouw hielp graag mee: "moet je nog suiker, moet je nog koffie, moet je nog boter?

Echt niks vergeten? “

Molenaar Louis Holten Deurne 1930 door het malen verlies je gewicht

Gemiddeld is het verlies 1 pond meel per zak
door verwarming en verstuiving.

Maar de boeren willen het voortaan precies hebben:
door toedoen van de Boerenbond gaan molenaars
kiloprijzen vragen

In 1925 is het maalloon in Nederweert gedaald van
50 naar 40 cent per 100 kilo maalgoed

In 1930 kost dat nog maar 30 ct per 100 kg.

De molenaar en het weer

Kwartels waren vroeger populair als een soort barometer.
Veel molenaars hielden ze.

Ze reageren direct op weersverandering:
kwik-me-dit-kwik-me-dat.

De molenaar kon dan de wieken strijken.
De kwartel heette dus mulder- of molenaarsvogel.

De molenaar en het weer

‘als de kwartel
rusteloos slaat.

weet het spoedig
regenen gaat’

Bliksem en storm:
‘een molenaar kan in een half uur arm worden
maar in een half jaar nog niet rijk’

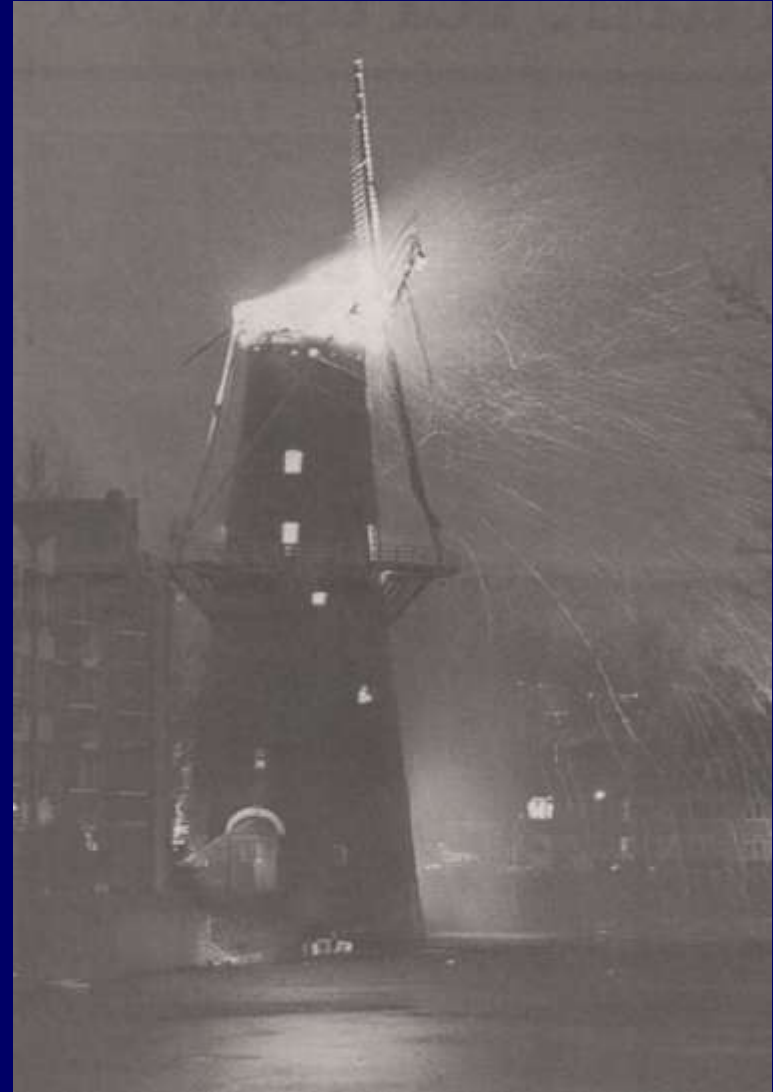
Door de vang schieten

Veel molens sloegen op hol bij een storm als ze niet op tijd stil gezet werden en vlogen daardoor in brand

9 op 33 ooit afgebrand
3 op 33 door windhoos vernield

Nederland vanaf 1600 :
400 molens afgebrand

Zuiver houten molens vond men op de zachte veengronden

Afgebrandde molens

1713 watermolen Heukelum aangestoken

1722 watermolen Moergestel aangestoken

1886 molen van Esch recent opgericht

1912 Onvermoeid Oisterwijk stof ontvlamde

[brand geblust door alle openingen
af te sluiten!

>> romp gescheurd >> lekkages]

De molenaar en het weer

Luisterde naar de radio of er kraakgeluiden
van onweer tussen zaten.

Bekeek in de krant het weerplaatje hoe
een lagedruk gebied zich ging verplaatsen.

‘Krimpemde winden en uitgaande vrouwen
zijn niet te vertrouwen’

Maar meestal let de molenaar op de barometer,
de wind, de vorm van de wolken **en** de buurman
Zeil er afgedaan? molen stil gezet?
kruiketting ruimend gelegd?

Molenaars hielden hun buurman in de gaten

wie had weinig lef, zou het eerst 'zwichten' [zeil minderen]

ik durf het snelste te draaien bij deze harde wind

wie blufte: 'ik heb veel werk' maar 'draaide voor de prins'

[een belegerde stad werd uitgehongerd maar liet de molens draaien:

'wij hebben nog graan genoeg']

een molen moet niet stilstaan

‘wat staat, vergaat’

de rollers komen ‘in de nesten te zitten’
als ze te lang op een plek rusten

een molen moet draaien
om hout en zeil droog te houden

Waarom draaien molens linksom?

“Opa waarom draait de molen die kant op?”

Dat doen ze in Deurne, Asten, Someren,
Bakel, Liessel, Vlierden allemaal

“In heel Europa draaien alle molens linksom”

“Windmills always turn counterclockwise.
Except for the windmills in Ireland.”

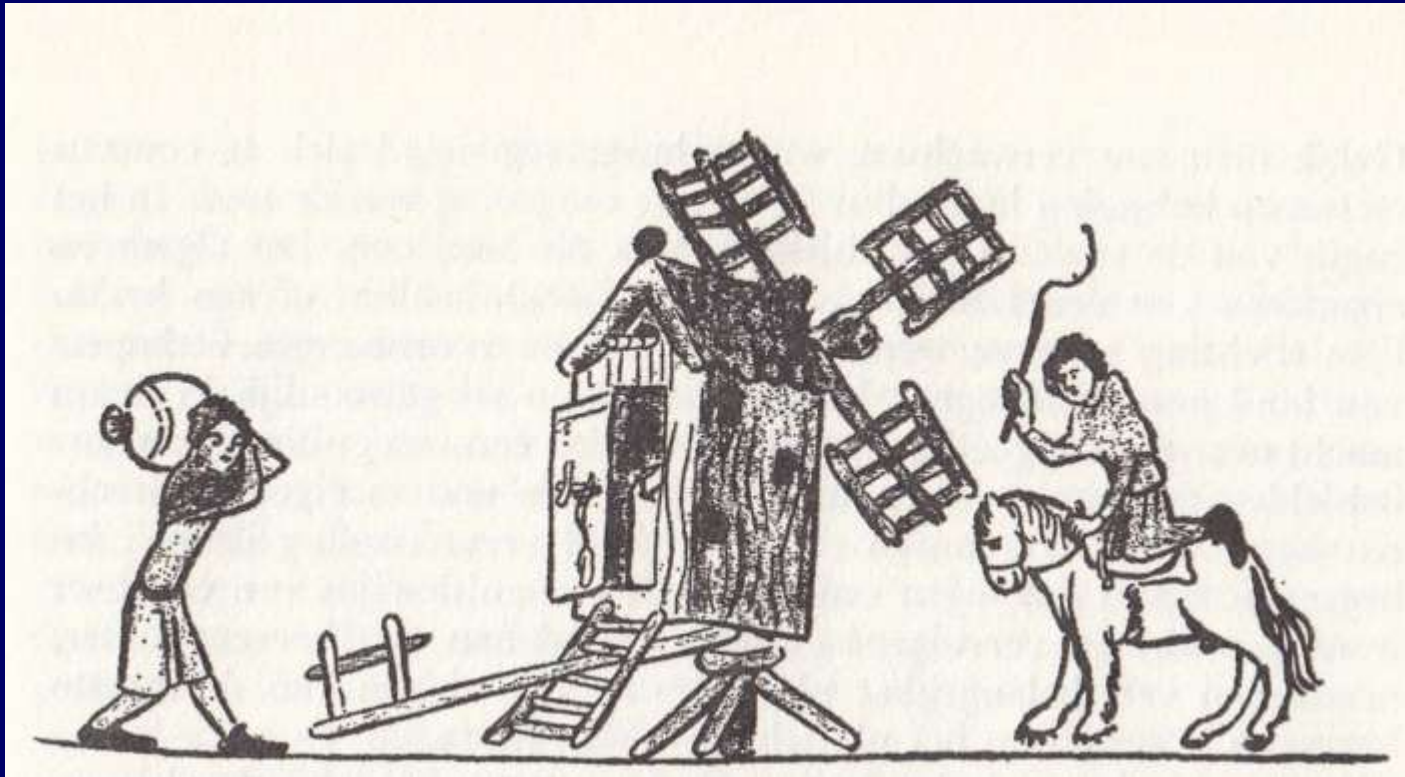
lerse molens draaien ook linksom. .

Forsamlingshuset er det dejlige
samlingspunkt for medlemmerne.
Her er 40 medlemmer samlet
foran Skibergs Mølle i Skive, ved
Årsmødet for årsmødet på Bornholm
i 2008.
Foto: Søren Hansen/Per Glæse

In Nederland draaien de molens linksom

De eerste molens dateren van 1200

1550 Breughel

nog geen voorkeur

Waarom draaien de wieken linksom?

De voorloper van de molen is de handmolen.

De bovenste molensteen (de 'loper') werd tegen de klok in bewogen.

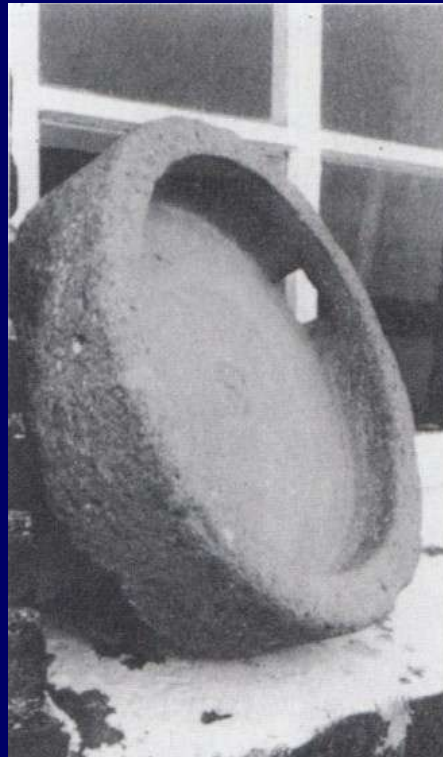
Dit is voor de meeste, rechtshandige, mensen de natuurlijkste beweging.

Romeinse handmolen uit 250

Molenaar Jan van Woezik:

wie rechtshandig is kan het beste door de buigspier van de arm te gebruiken [de buigspier is sterker dan de strekspier] een zware schijf linksom ronddraaien.

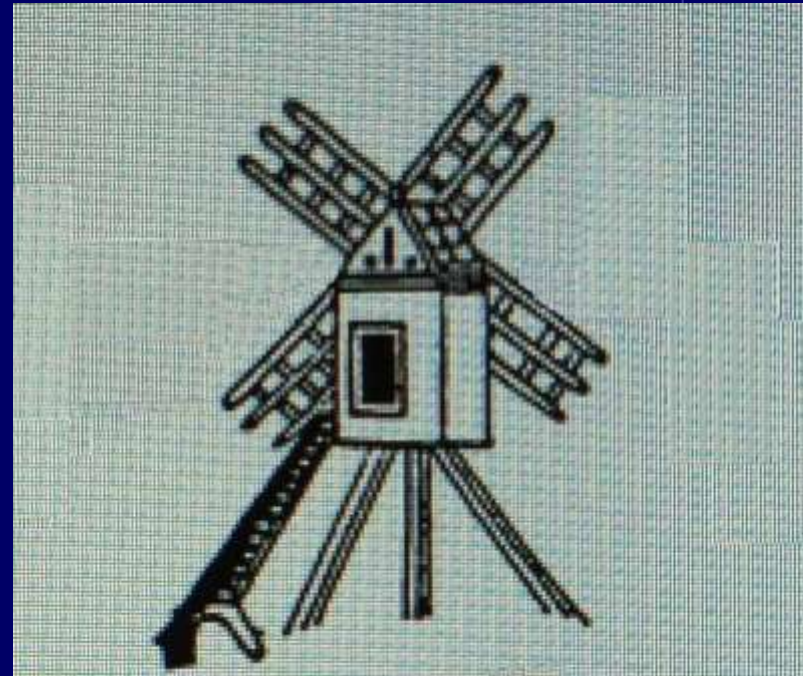

Waarom draaien de wieken linksom? vanwege rechtshandigheid?

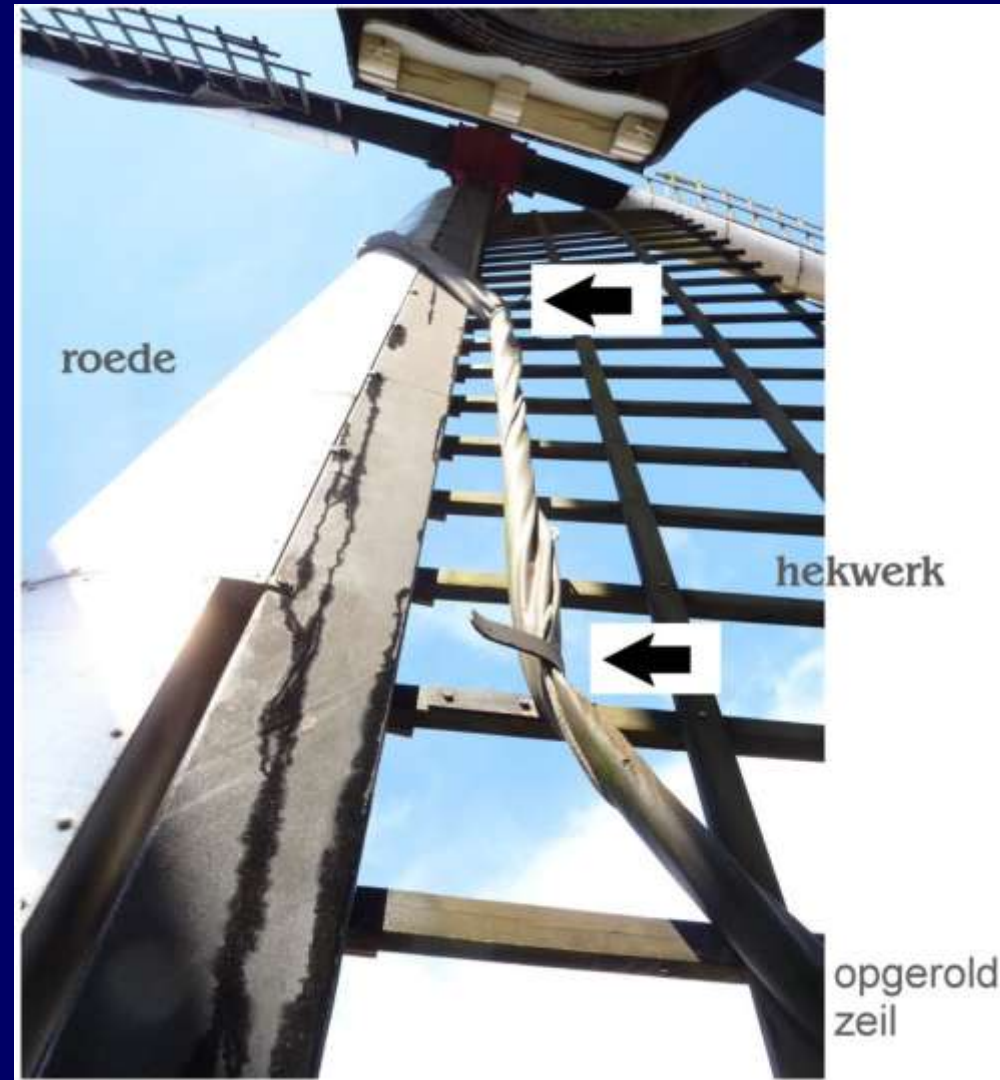
80% van de molenaars is rechtshandig

Veel molenonderdelen zijn ingericht in het voordeel van rechtshandigen:

**de vang (rem),
de licht
(hefboom voor de molensteen),
het luiwerk (trekt de zakken naar boven)
en de trap, zijn geplaatst
"waar het beste handt".**

Een rechtshandige
molenaar
werkt vlotter
als het zeil
makkelijk
opgerold
en
teruggeslagen
kan worden

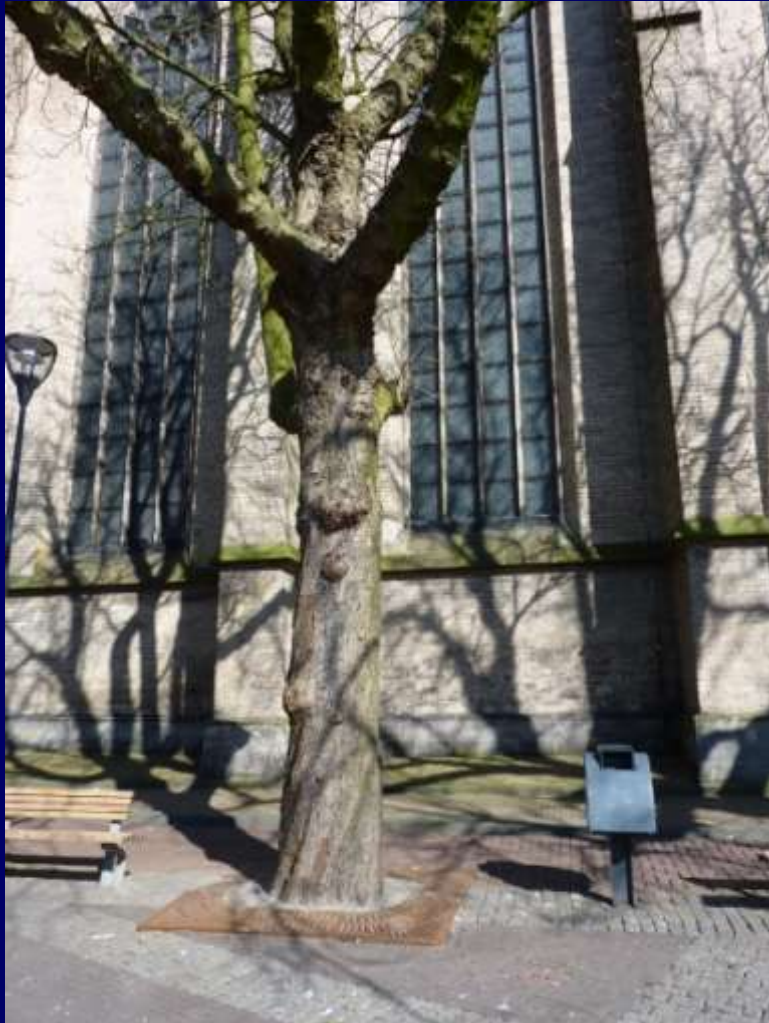
Een ander argument komt uit de kennis over hout.

Van belang is het begrip “draaigroei”.

Draaigroei is het niet parallel verlopen van de draad van het hout met de lengte-as van de stam. Hierbij loopt de draad meestal van links beneden naar rechts boven, «rechts draadverloop ».

Draaigroei

De meeste bomen maken bij het groeien een lichte draaiing tegen de zon in.

Hierdoor ontstaat er een torsie in de stam die boven de wortel vaak goed te zien is.

Ideeën over draaigroei .

Welke Europese houtsoorten tonen draaigroei?

Beuk vertoont zoveel draaigroei dat men er liever kleine voorwerpen van maakt dan krom trekkende planken.
Eiken, grenen en naaldbomen tonen minder draaigroei.

Zelden zien we draaigroei naar rechts.

Linksom verlopende draaigroei is aan de stam het meest uitgesproken!

Er zijn genetische oorzaken: dezelfde plantensoort kent links- en rechtsom draaiende varianten: bv wuchereria.

sequoia

blauwe regen

Draaigroei of torsie in een balk.

Bomen met een constante draaiing in de
vezelgroei leveren scheluwtrekkende planken.
De mate van draaigroei bepaalt de kwaliteit van
een partij hout.

Draaigroei en molenas

Een molenas is gemaakt van eikenhout van 80-90 cm dik
De askop wordt gemaakt van het worteluiteinde, de stam, de houtstructuur is daar het sterkst

Ook de andere massieve houten assen in een molen worden zo geplaatst dat de vezels tijdens het werk niet uit elkaar gedraaid worden.

water- windmolen Kilsdonk

Ook de wieken 'draaien' linksom

De eiken balk die voor een wiek gebruikt wordt zit met het stevige 'wortel'gedeelte vast op de molenas.

De kracht die de wind uitoefent probeert als het ware de wiek om de as te laten draaien en dat is ook linksom ↺

Dus: twee verklaringen waarom molens
linksom draaien

Vanwege het linksom spiraliseren van de
vezels in de eiken **molenas** en de **assen**
van de wieken, met name in de kop.

Vanwege rechtshandigheid van de molenaar
bijv het oprollen en weghangen van de zeilen

Maar: waarom is er torsie in een boom?

Zeer sterke torsie hebben bomen die tegen een rotswand groeien! alle wortels zitten aan één kant.

Er is geen dwarstransport van voedsel!

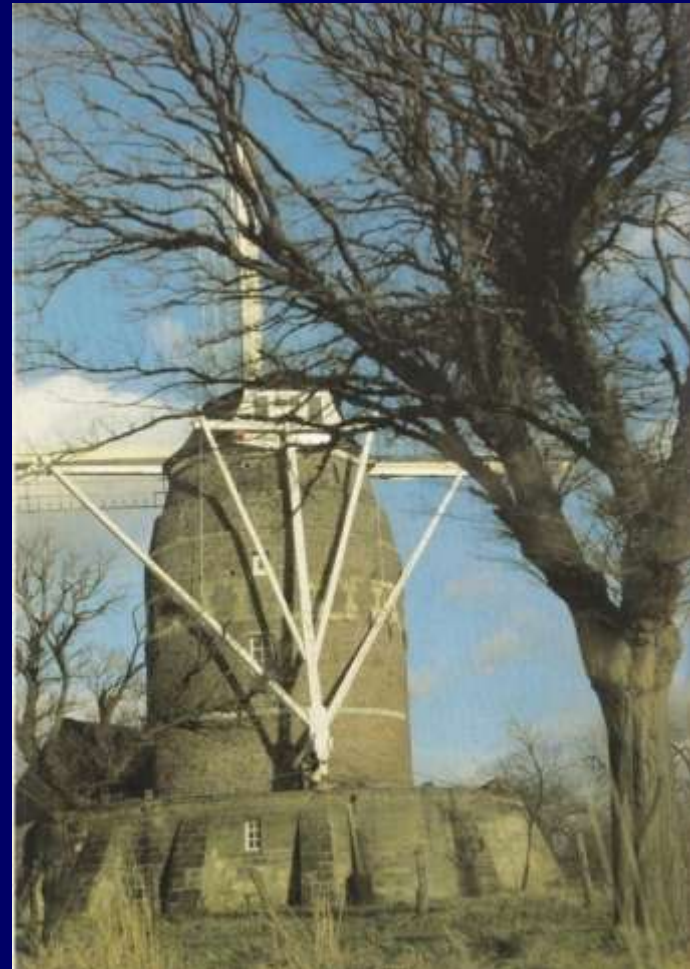
Zonder torsie groeien er minder wortels
en valt een boom gewoon om.

Torsie verdeelt de voedselvoorziening uit de kroon.

Torsie maakt een boom sterker tegen harde wind.

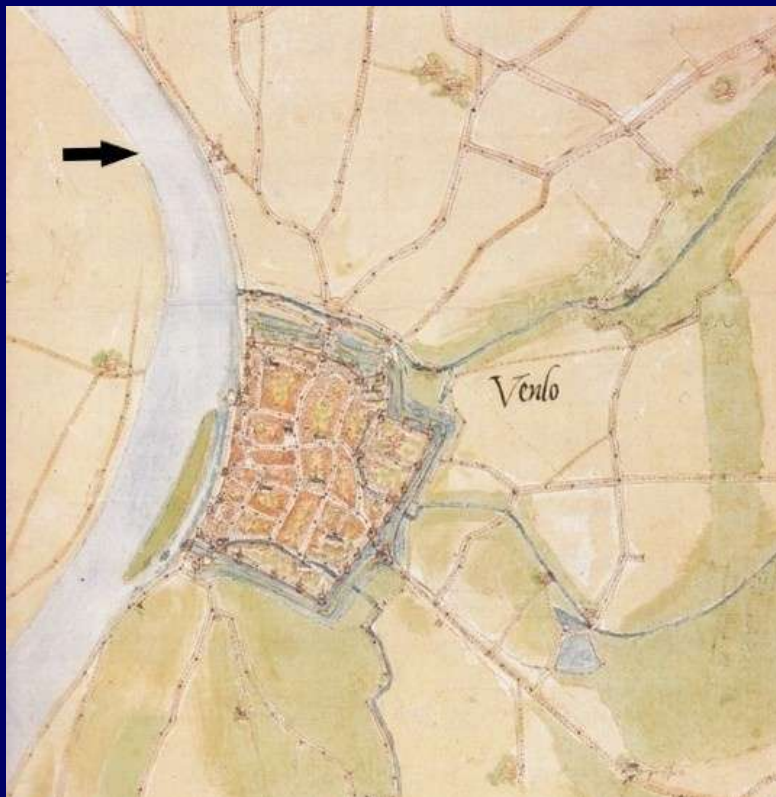
Torsie is merendeels genetisch bepaald

Van neutraal naar linksom draaiend:
ergens tussen 1600 en 1652 Gronsveld

waar stonden de eerste molens

buiten de stad : Venlo 1570 , Roermond 1600

waar stonden de eerste molens

naast de lazerij: Oisterwijk 1546 Middelburg 1591,
Venray 1628, Heeze 1638

Den Briel 1572

Mechelen 1558

Molens en oorlog

Weert 1560:

de Binnenmolen stond op de stadswal

de Buitenmolen buiten de stad

eis bij bouw van watermolens te Maastricht,
(een vestingstad tot 1839): in oorlogstijd moest
men ze demonteren, het restant voor een
vrij schootsveld afbranden en
het omliggende gebied onder water zetten.

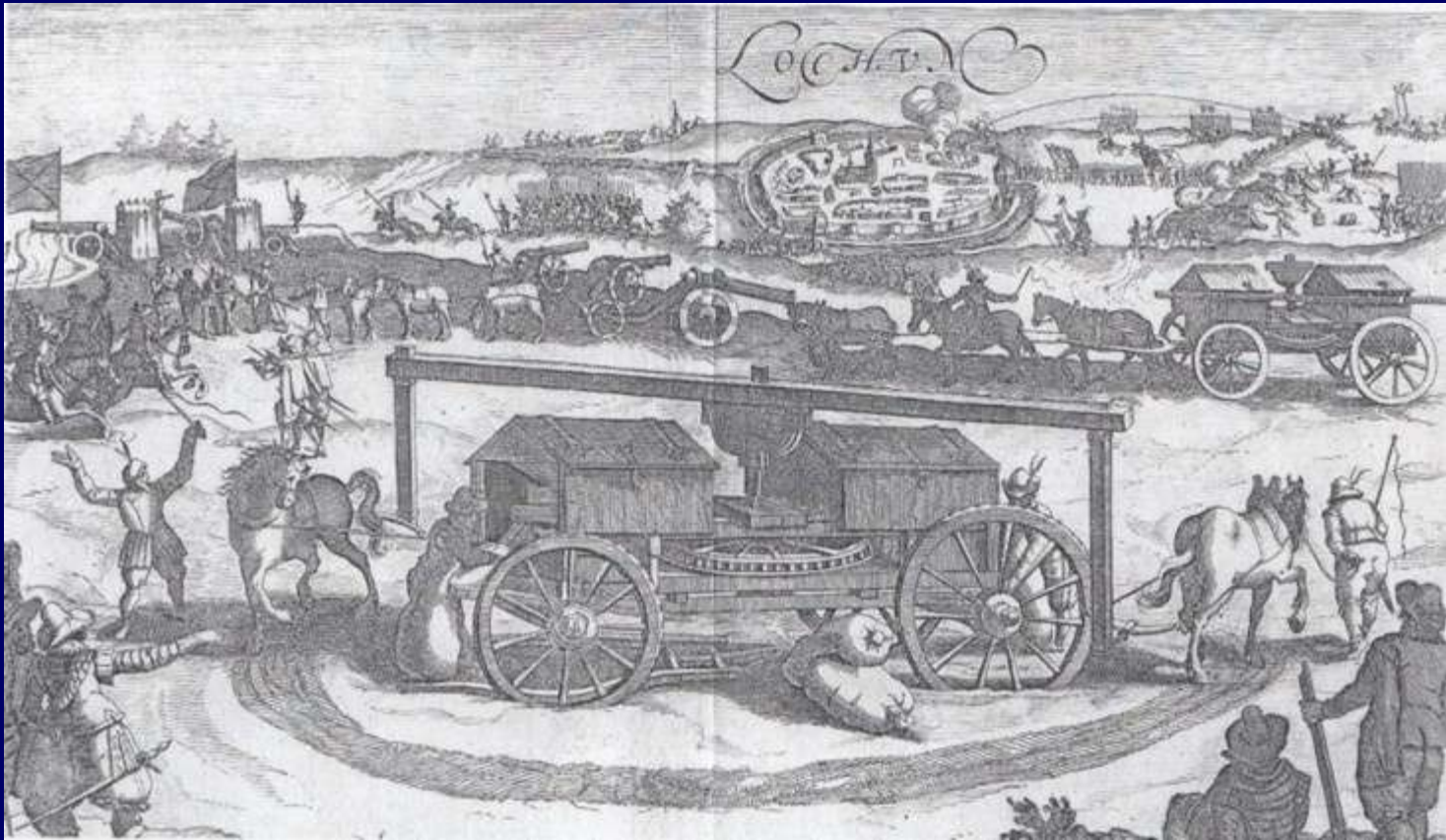
molens buiten de stad

als er oorlog kwam werden ze afgebroken
of platgebrand

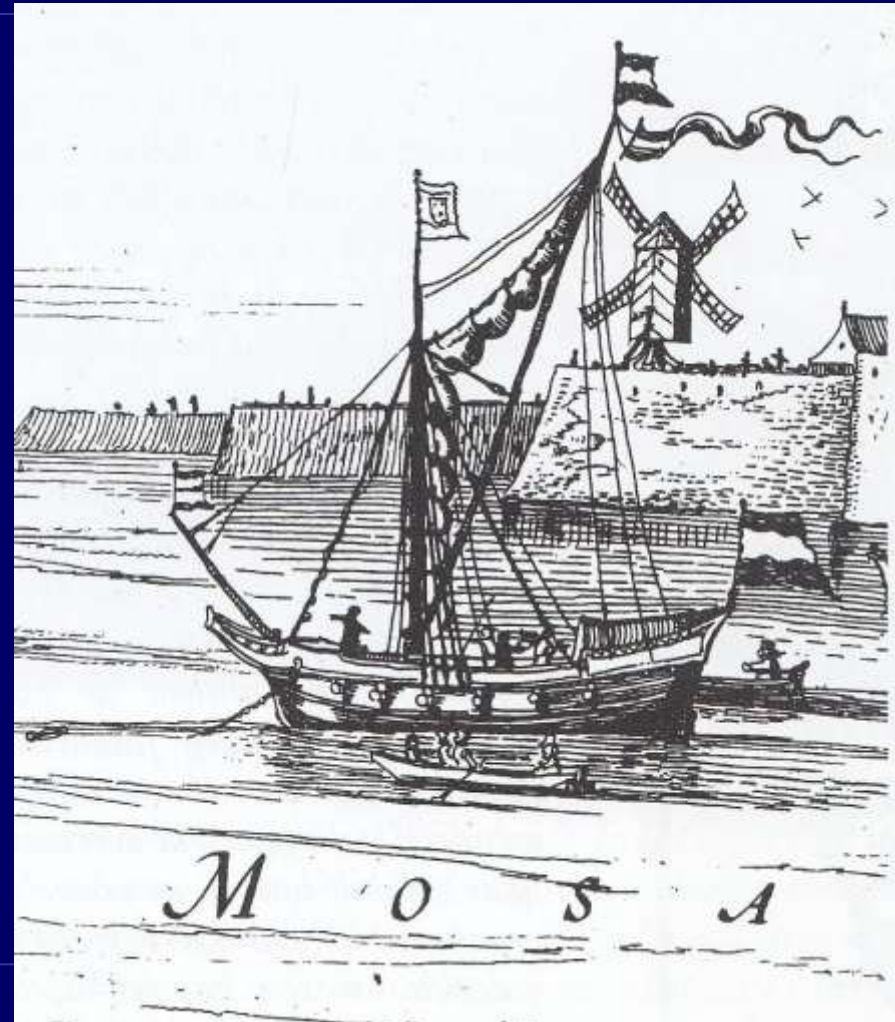
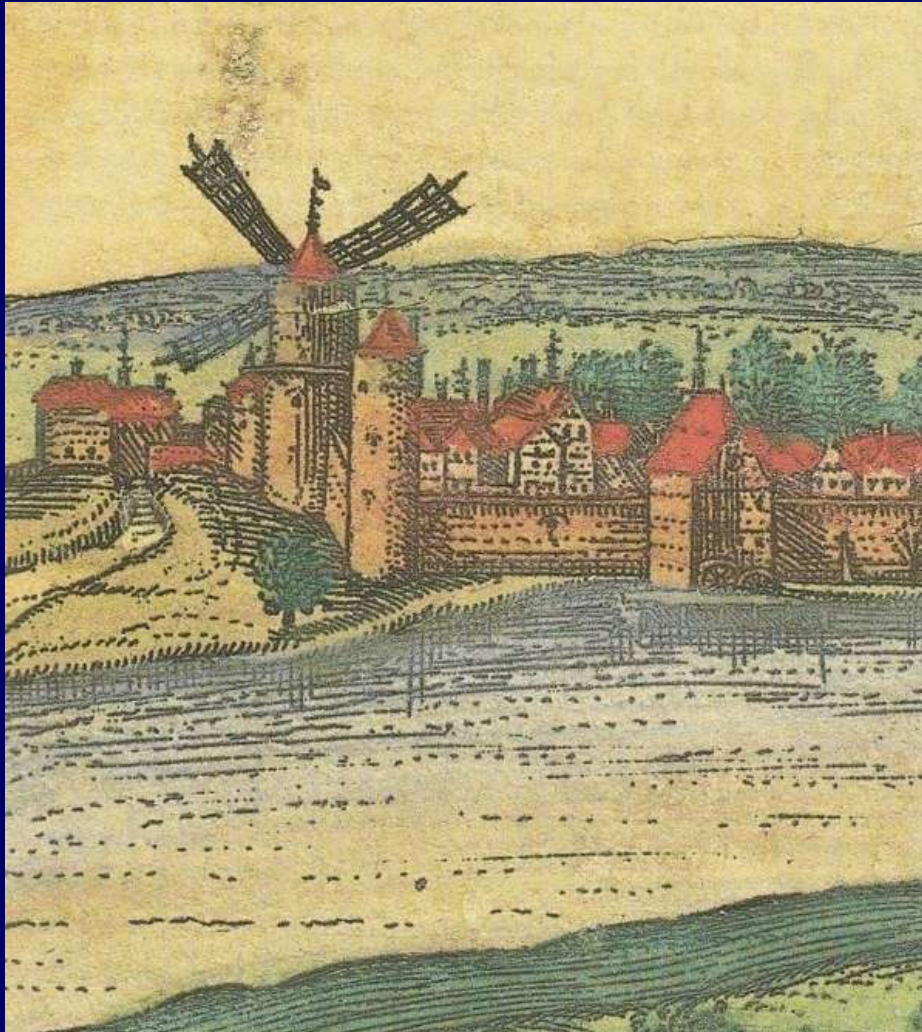
Roermond 1577: de buiten
de stadswal staande
molens worden door
de vijand vernietigd voordat
men ze kan afbreken en in
de stad brengen

Een mobiele molen 1606
in een leger moet ook brood gebakken worden

Spaanse leger bij Lochem en Groenlo

op de stadswal Gennep 1570 Grave 1622
Amsterdam 1544 9 stuks, Deventer 1560 12

Molens op de stadswal of stadspoort

Een kelder in de Nijmeegse Wiemelpoort werd ingericht als 'geckhuis'. In 1533 sloot men er „gecke Gerdt“ op. In 1652 werden in de Windmolenpoort verkwisters voor 14 dagen in de gijzelskamer vastgezet.

Hetzelfde in Keulen, de Ulrichpoort

De molenaar verdient bij als cipier

wie niet wit wil worden,
moet uit de molen blijven

*"Wie in de molen
komt
wordt wellicht
bestoven"*

‘daar bij die molen’

Die voghelkens in der wilder heyden.

Antwerps Liedboek, lied 21

Als in een lied ‘twee molenstenen malen’
weet je dat er wordt gevreën

Meisje daagt uit,
haar zak met koren is gescheurd
het graan stroomt er uit :

Ja, ja, molenaer, wildi mi malen?
Mijn corenken loopt daer door!

‘daar bij die molen’

Die voghelkens in der wilder heyden.

Antwerps Liedboek, lied 21

Als in een lied ‘twee molenstenen malen’
weet je dat er wordt gevreën

Meisje daagt uit:

Ja, ja, molenaer, wildi mi malen?
Mijn corenken loopt daer al door!

einde liedje, dan zingt

de uitgeputte molenaar:

Soude ic noch langhe malen,
Mijn steen wort veel te bot:
Ick en sout niet weten waer halen
Mijn stof viel veel te cort.

‘daar bij die molen’

De molen was in het oude Rome al de plaats voor de liefde. Hier werd de prostitutie bedreven door slavinnen, eigendom van de molenaar. In de Middeleeuwen is dit nog zo.

Duitse steden kennen nog steeds straten genaamd ‘Mühlenstrasse’ waar de dames van lichte zeden verblijven.

De 'Moulin Rouge' in Parijs.

Ethelberts Wetboek Engeland 603:

“Als iemand een van 's konings dienstmaagden lastig valt, moet hij 50 shilling betalen.

Maar als zij in de molen werkt, slechts 25...”

De zelfbewuste molenaar gaat in het wit

Op zon- en feestdagen droeg een molenaar een opvallend licht pak en een even licht-kleurige pet, zodat hij reeds op afstand kenbaar was.

Wit was de kleur van de mulder

Soms werd dit zo ver doorgevoerd, dat een mulder uitsluitend een witte koe, kip, hond of kat in huis had.

*dat is er eentje van de mulder:
een kind met wit haar*

Gezin Louis Holten rond 1900

Maar dat ging niet altijd op

Keur van molenaarsgilde Amsterdam 1692 en 1749:

= de begrafenis bij te wonen met geen bestoven klederen;

in zwarte mantel en bef

op 'pene' van drie gulden

= men moet geheel gekleed

gaan in het zwart

Oirschot

bergmolen heeft
voor- en achter
uitgang

als paard op hol slaat
kan het wegrennen
is anders levensgevaarlijk

Een paard kan niet
achteruitlopen
als het voor een kar staat

houd rekening met wind en wieken

van de deuren in een molen stond die aan de luvtezijde open. De molenaar kon dan door die deur, met de wind in de rug, naar buiten spugen.

Molenaar waarschuwt bezoekers voor de vier wieken.

Een bezoeker krijgt toch een klap van de molen:

houd rekening met wind en wieken

van de deuren in een molen stond die aan de luvtezijde open. De molenaar moest dan door die deur naar buiten spugen.

Molenaar waarschuwt bezoekers voor de vier wieken.

Een bezoeker krijgt toch een klap van de molen: hij telde wel tot vier maar toen kwam er nog een wiek. . .

.

hegmulder

voorvoegsel heg = slecht, onbetrouwbaar

hegwew, haakweduwe = ongehuwde moeder

hegadvocaat = onbetrouwbare raadgever, kwade zaken

hegdokter = kwakzalver

hegmulder is rondtrekkende, vrijgezelle, molenaar

[1890 nog] klust bij met de kap teren

of de molenstenen billen

vaak drankzuchtig en niet precies

drinkebroer of
vakman?

‘to show his metal’

vaklieden die molenstenen met ijzeren bilhamers scherpten kregen metaalspatten in hun huid.

Een molenaar, zoals Louis Holten, vroeg een solliciterende vakman om zijn armen en handen te laten zien. Zo zag hij dat hij met een ervaren man van doen had.

de zwangere flesvormige Vlierdense molen

Men plaagde de Vlierdense
molenaar met de vraag
'wanneer het kindje kwam'

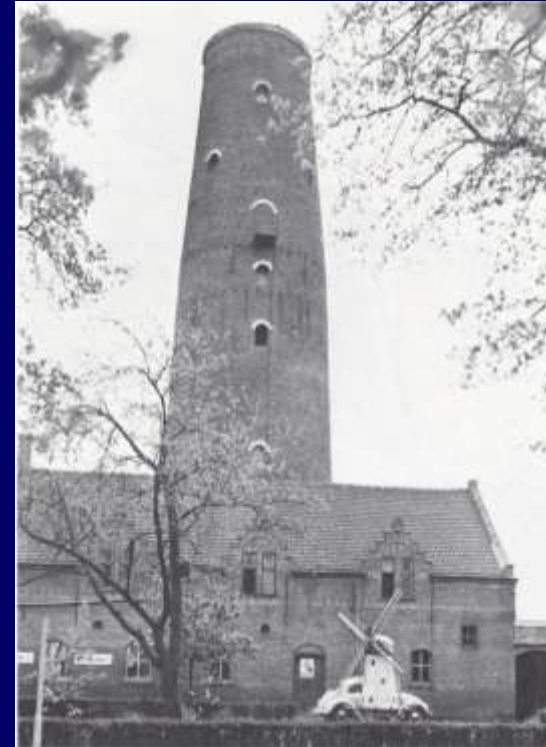
Molenaar Lau van Deursen:

Toen de molen werd verbouwd om er een motor in te zetten voor het slaan van olie, moest de kap omhoog.

Het was makkelijker en goedkoper om het metselwerk aan te passen dan het houten draaiwerk.

‘de peperbus’

Panningen en Princenhage

Schipmolens

Op enkele plaatsen in Nederland gebruikte men schipmolens
Maastricht, 1439, acht tot tien stuks, Stevensweert een,
Venlo een, Nijmegen twee, Deventer drie en Tiel een.

Maar onze rivieren
stromen te traag
vergeleken met
watermolens

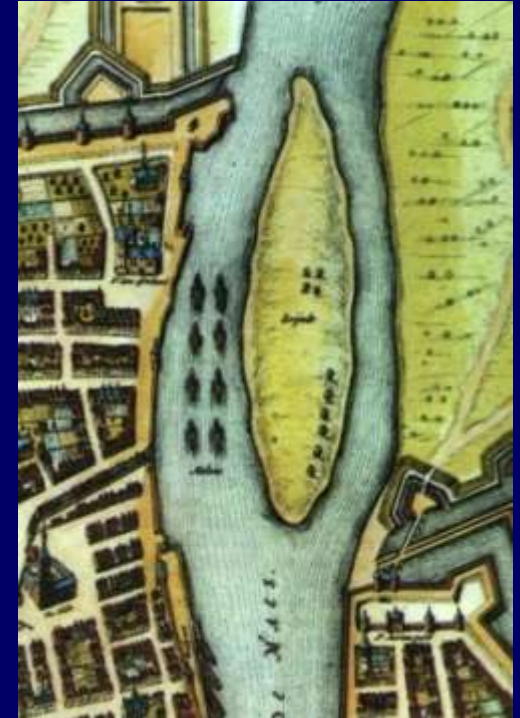
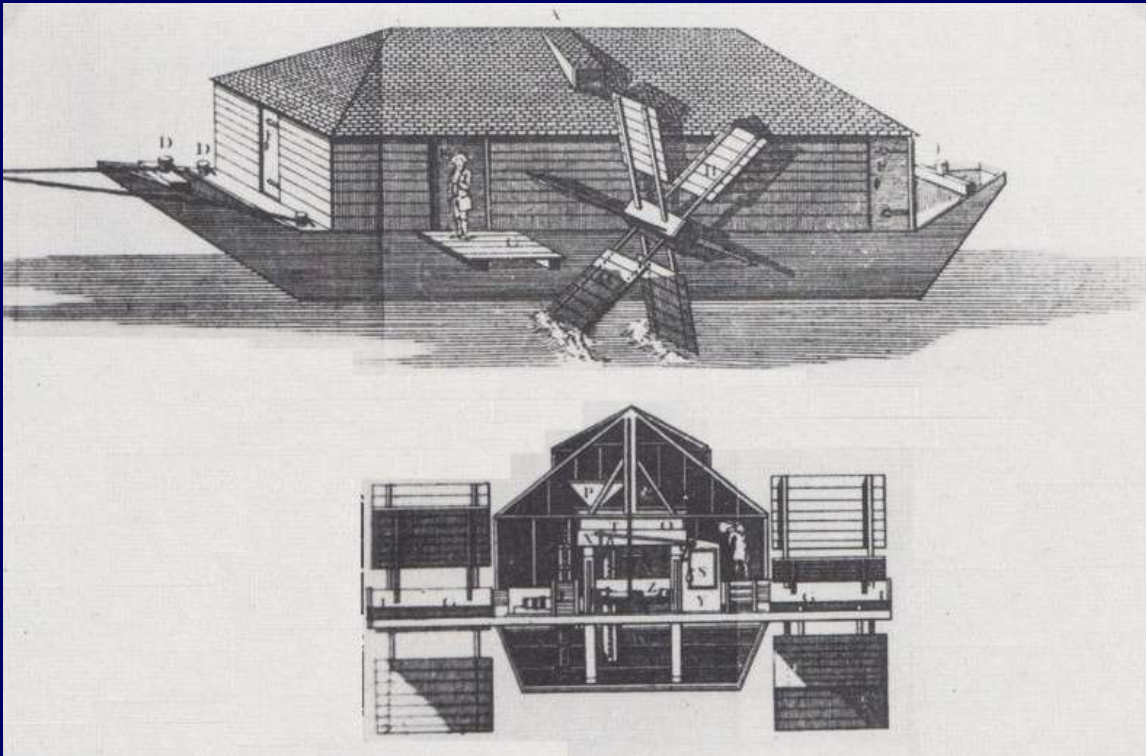
Ze liggen de schepen
in de weg

Cuyp

Schipmolens

Maastricht 1652
ruimte genoeg
in de extra Maastak

Schipmolens

Venlo 1649

Stevensweert tot 1683

Schipmolens en ijsbokken

Nijmegen

Venlo

In de winter lag ze veilig in de
Roermondse haven
anders werd ze 'door de Maas verswolgen'

Op verzoek van dh. J. H. HARTGES, zal de Notaris
MILLIARD, residerende te Roermond, op Vrijdag
den 18 Augustus 1848, des middags ten 4 ure,
ten huize van dh. *F. Tiers*, aan de Maas te Roermond;
ten meestbiedende onder gunstige conditien verkoopen
of verpachten:

Eene voordeelig werkende SCHEEPS - WATER -
MOLEN, liggende te Roermond in de Maas, alwaar
dit voorwerp dagelijks te bezien is.

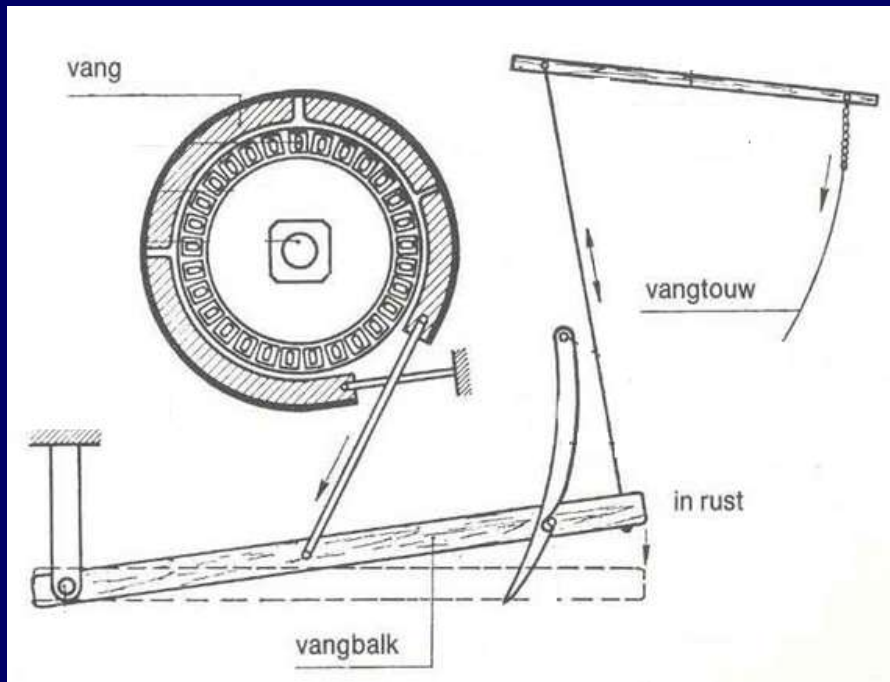
molen en taal

Als een molen lang niet gekruid wordt, gaan op de plek waar de rollers rusten, deuken ontstaan ofwel nesten.

Vandaar de term 'in de nesten zitten'
als de molen hierin blijft hangen bij het verzetten.

De haak ligt niet in de vang:
hij heeft kwaaië zin

onze kiezen heten molares : maalstenen

we eten een 'maal'tijd

zijn molen maalt niet meer:
hij heeft een slecht gebit

Spotversjes op de molenaar

In Groningen:

Mulder, mulder, kijk-in-de-wind,

Steelt uit iedere zak een spint. (spint = vijf liter)

Spotversjes op de molenaar

“de hond bij de slager,
de haan bij de mulder
en de rector bij de nonnen,
die komen niets tekort.”

van pachter wisselen = afgesleten molenstenen betalen

De stenen op de molens behoren aan de pachter. Als de pachter de molen verlaat zal men hem betalen:

voor iedere afgesleten duimdikte, op de windmolen - f 15,- en op de watermolen - f 12,-. Dit gold zowel de looper- als liggerstenen.

Het laatste jaar mocht men geen 'nieuwe' molenstenen aanbrengen.

[soms probeerde men kort voor de pachterswissel oude dunne afgesleten stenen te plaatsen]

de gevaren van een molen

Als men 20 gram meel verdeelt over een kubieke meter lucht ontstaat een explosief mengsel.

Vooraf pelmolens hadden last van ontploffingen
Ze moesten zeer snel draaien en als de maalstenen elkaar dan raakten sprongen er makkelijk vonken af.

de gevaren van een molen

‘Elke molen heeft zijn eigen doden’

Veel verhalen over dodelijke ongelukken:

val uit een raam of van een wiek
kleding gegrepen door draaiend maalwerk
rond draaien op een wiek als de rem er af schiet
molenkar door rem geschoten
klap van de molenwiek
standerdmolen waait om
trap van een paard
gewond bij het zagen

Ongelukken op de molen

In 1765 overleed een zoon van molenaar Rutger Pubben
*de jongen van 11 jaar kwam tussen het molenwiel en
de as van de molenstenen.*

[Grubbenvorst]

In 1698 is een kindt van Peter Jansen en zijn vrouw
Elisabeth : *geraeckt ende geslagen aen zijn hooft van de
roede van de wintmolen alhier,
waer van de sinnen ende verstant een weijnig gekrenckt zijn.*
Soo dat dese lieden tot groote armoede zijn gecomen'.

[Veghel]

Kleding meegesleept door het molenrad

15 juli 1843 : “in de gemeente Moergestel een verschrikkelijk ongeluk. De knecht van den watermolenaar, des avonds de raderen van den molen willende ophouden, blijkt met de kleederen tussen de raderen geraakt te zijn, en is op eene verschrikkelijke wijze verplet en omgekomen, waarbij hij zelfs niet meer naar eene menschenlijke gedaante geleek.”

Deurne 1926:
twee meisjes
van 5 en 7 jaar
laten hun jurkjes over de
draaiende as slepen.
Ze worden meegesleurd.
Een overleeft het niet.

beroepsziektes van molenaars

= **astma** meelstof

= **stoflong** papier maken uit lompen

kloppen van hennep, meel malen,
gort of rijst pellen, naalden slijpen

>>

= **totaal reukverlies** malen van peper

= **lawaaidoof** het slaan van olie

= **taaie rode huid** looizuur uit eikenschors

= **versleten rug** zakken van 100 kilo

= **ongevallen** [klap van wiek, vallen, meegesleurde kleding, paard]

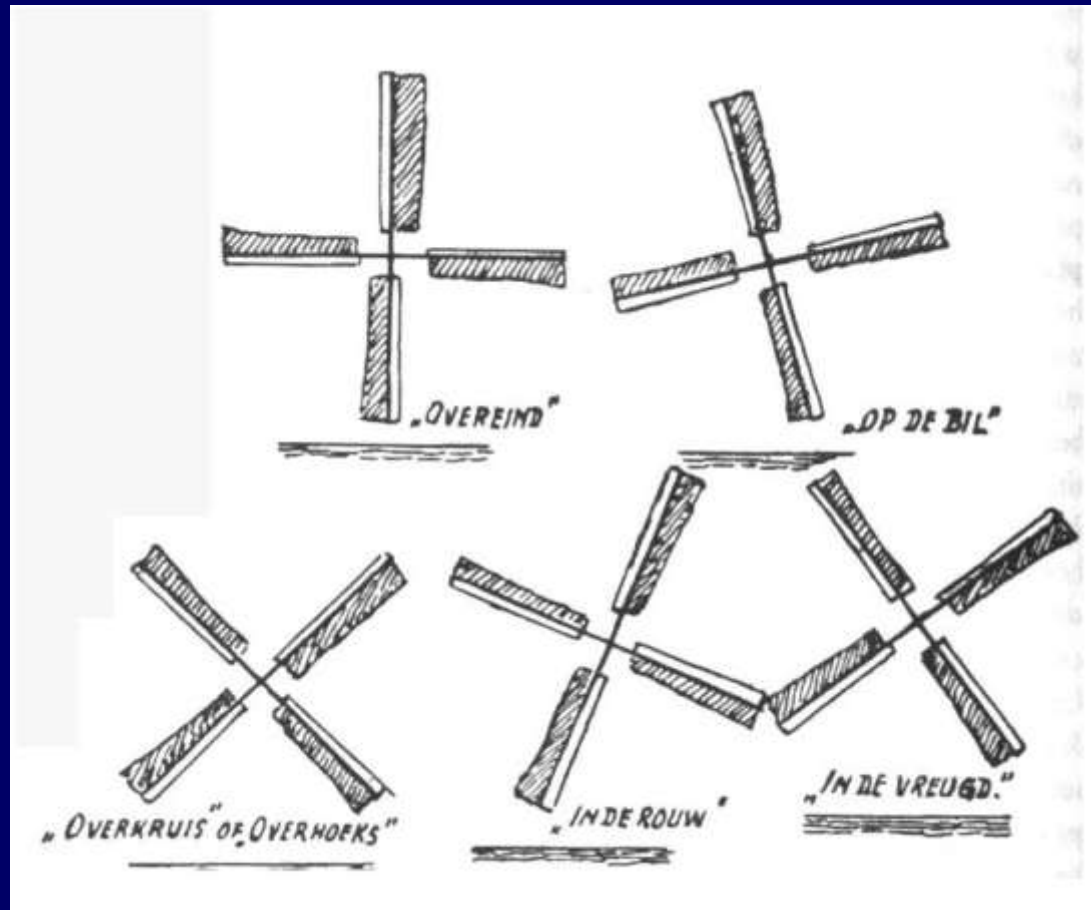
= **geraakt door de bliksem**

= **paard op hol**

de taal van de wieken

Werd gebruikt
als sein
voor boeren
of bakkers

de taal van de molenstand

berust vaak op zeer plaatselijke afspraken:

= 'het is nu rustig, boeren kom maar'

= waarschuwen voor controleurs of Duitsers via de 'scherpstand' 40-45

= zoutsmokkelaars

= dreigende bliksem

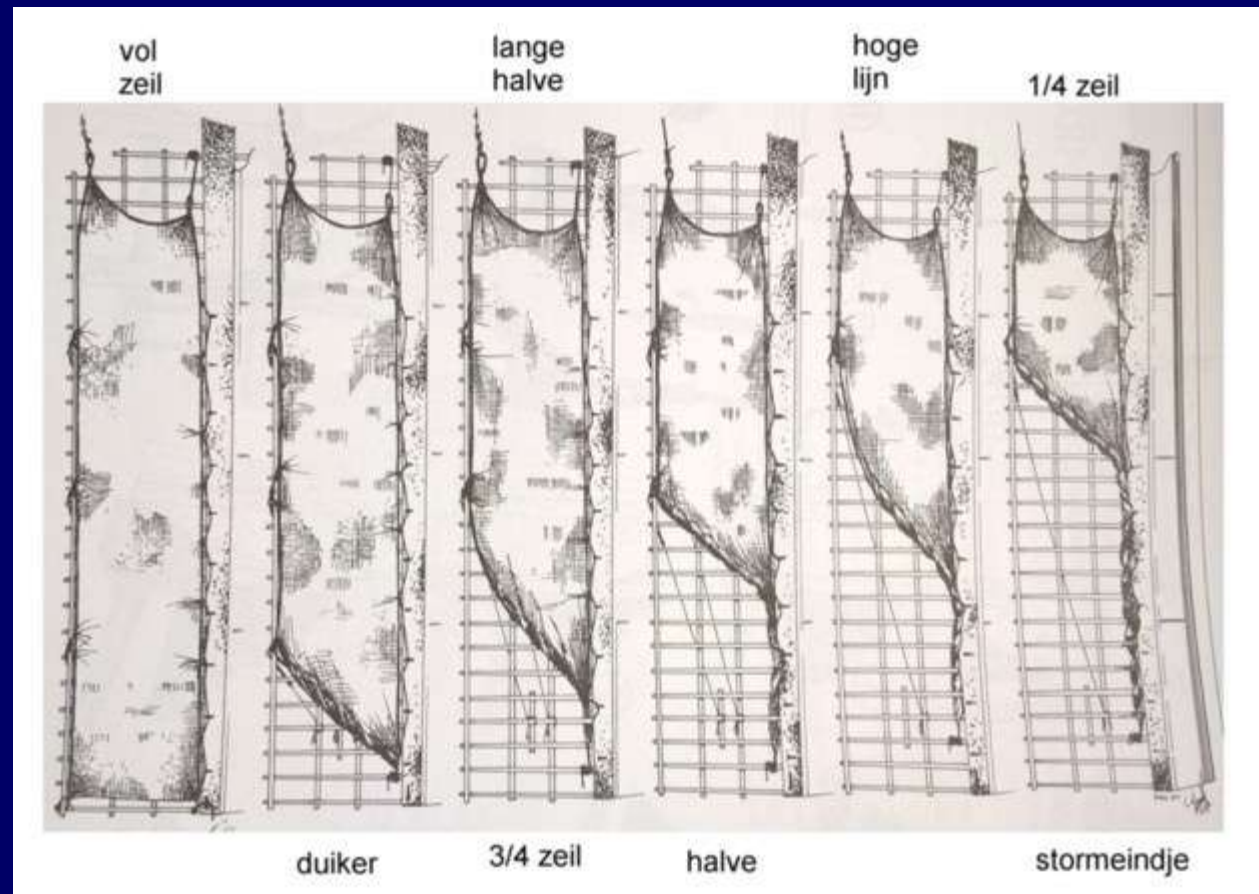
= *wieken in het kruis*
molenaar naar huis

het zeil spreekt een woordje mee

het zijn
niet alleen
de wieken
maar ook
de zeilen
waar men
mee seint
mn 40-45

ook de klok
geeft een boodschap

Bakel

Op de wijzerplaat
onder het kapje van
het luiwerk staan
de wijzers op half elf.

Dit is de tijd dat
molenaar en knecht
een graanjenevertje
dronken. [1912]
Dus boer: even thuis blijven

De molenaars' patroonheilige Victor van Marseille, 3^e eeuw

Victor werd ter dood veroordeeld door de Romeinse Keizer.
Hij zou vermorzeld worden
onder twee molenstenen,
maar toen zijn beulen
dit probeerden, braken
beide stenen wonderlijk.

De Heilige werd toen
maar onthoofd.

afb Sint-Victorinstit. Alseberg:
erfgoedbank www.hetvirtueleland.be

De molenaars' patroonheilige, Victor van Marseille, 3^e eeuw

Een molenaarsgilde heette Sint Victor

Er zijn nog vier molens die Victor heten:
in Heeze, Someren, Oventje, Wanswerd

Andere heilige: Sint Jacob, want op zijn
naamdag, 25 juli, gaat het eerste koren
naar de schuren

Van pachter naar eigenaar

Vanaf 1800 werd menig, 37x, molenaarszoon Victor genoemd in Zuid Nederland en België

De vader-molenaar wijst hiermee al bij de geboorte deze zoon tot zijn opvolger aan

bv: de molenaarsfamilie Theeuwes uit Gilze telt sedert 1815 15 molenaars waarvan er vier Victor heten en nog eens negen kinderen die geen molenaar worden:

Antonius Victor, Rijen geb. 1864

Victor Petrus, Teteringen 1890

Victor Johannes, Baarle-Nassau 1920

Victor Adrianus, Breda 1945

Typisch verbod Land van Altena 1567

Een molenaar van een watermolen mag niet een van de acht zeilen van zijn poldermolen uitlenen om daarmee op een lemen vloer graan te laten dorsen.

Zo kreeg je mooi
schoon graan zonder
leemkorrels

Taak van de molenaar: graan schonen van het moederkoren

Vanaf de middeleeuwen kwamen epidemieën voort van het zogenaamde Heilig Vuur ookwel het Antoniusvuur. Geleidelijk ontdekten men de oorzaak: het moederkoren. Als graan gezuiverd was van deze schimmelkorrels werd men niet ziek. Uiteindelijk werd de molenaar rond de 17^e eeuw verantwoordelijk voor de zuiverheid van het graan door het te 'schonen'.

Het koudvuur, het Heilig Vuur, ergotisme

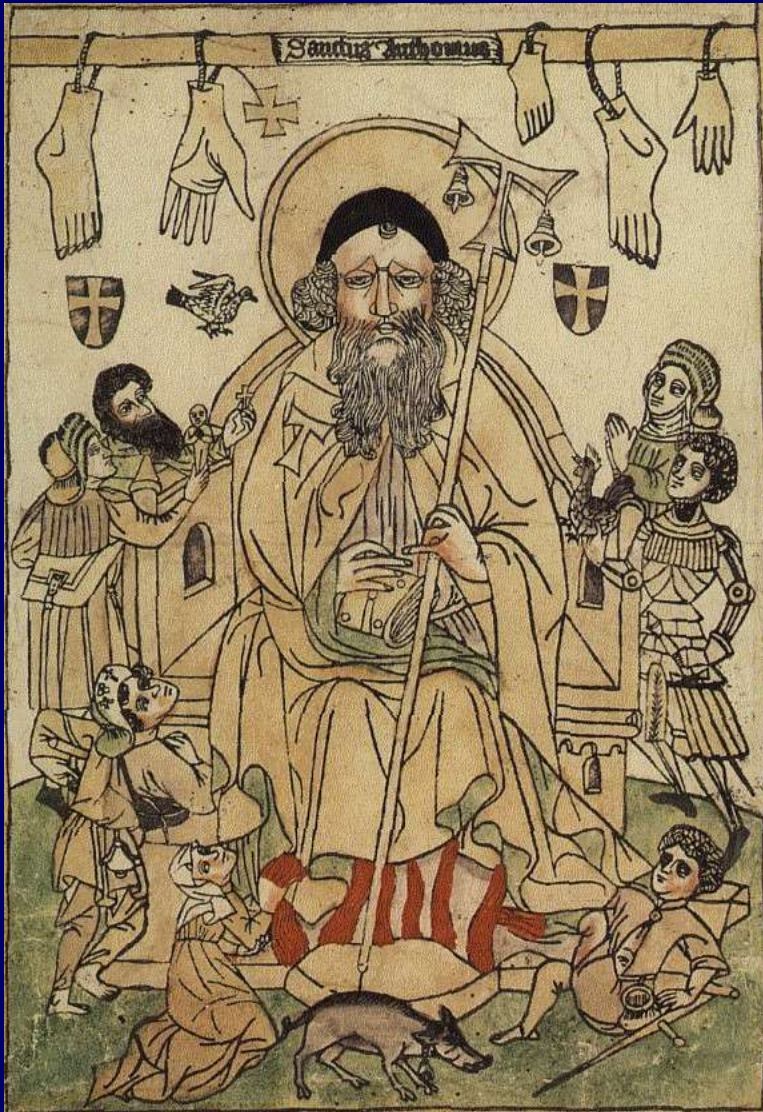

moederkoren,
de zwarte 'puisten'
in de rogge,
is een schimmelinfectie

de korrels bevatten zeer
actieve gifstoffen

je wordt ziek door eten
van roggebrood

Antonius de Kluizenaar Antoniusbroeders

handen en voeten sterven af
met brandende pijnen
dit heet het Antoniusvuur

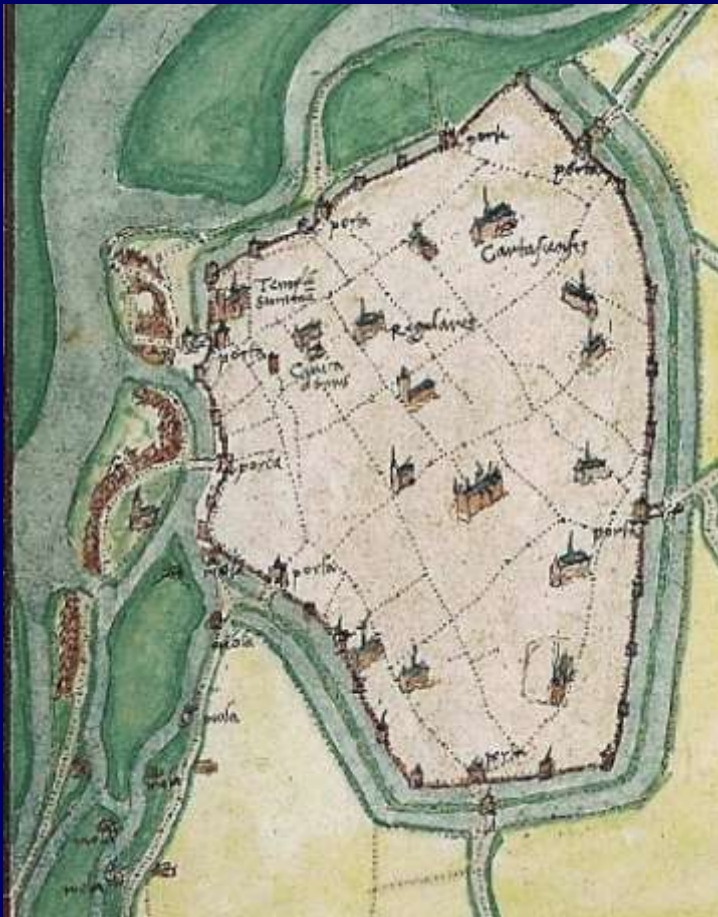
De Antoniusbroeders
genezen met wit tarwebrood!!
Ze zetten afgestorven
ledematen af

Maar er was nog een gifstof: zaad van de
bolderik. 5 zaden zijn al dodelijk

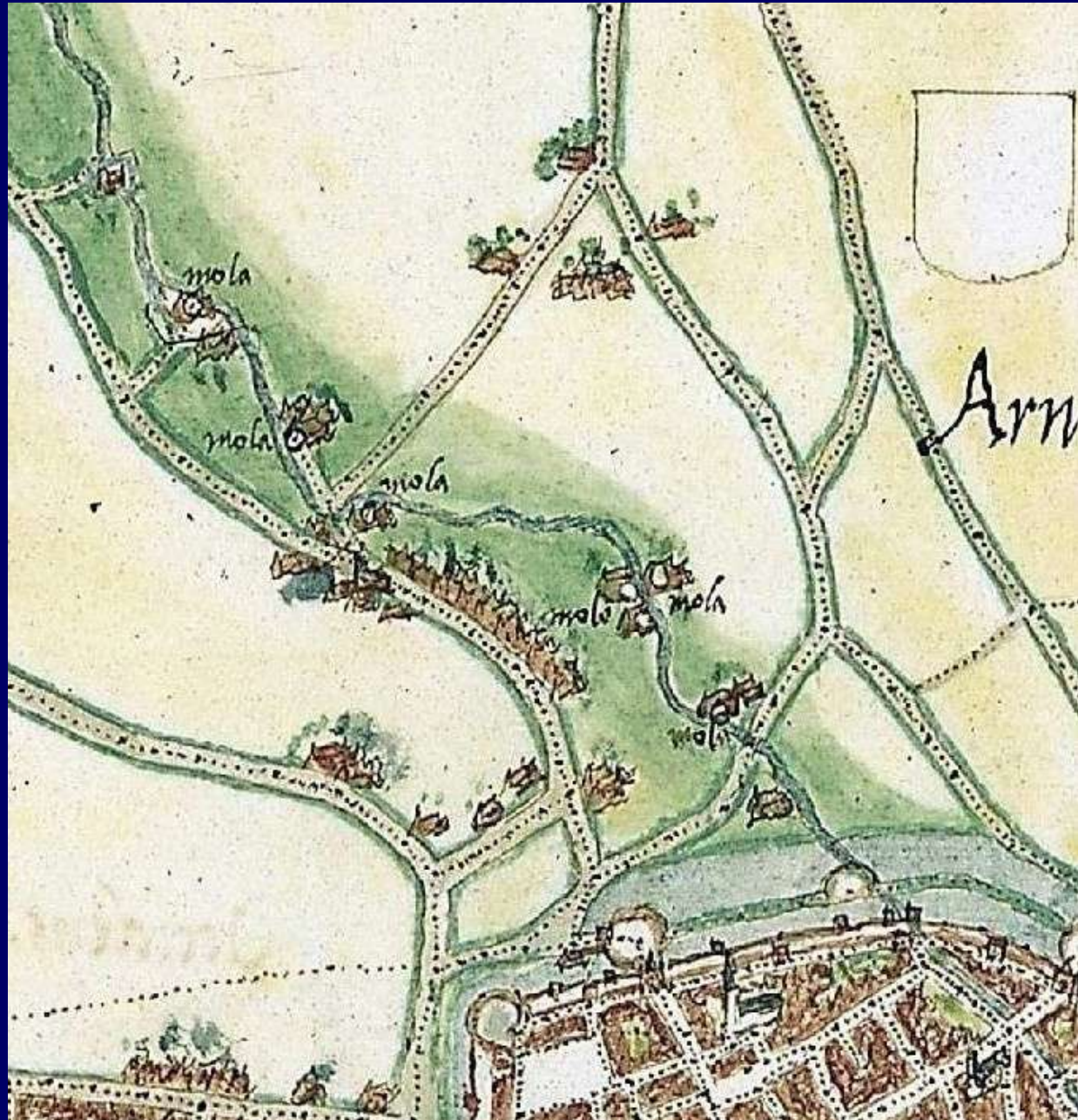
Daar kon de molenaar niets aan doen,
die zaden waren te klein. Het was een massaal
voorkomend onkruid, dat nu zeldzaam is.
Dus werden de boeren verplicht bolderik te
verwijderen uit hun rogge.

Er waren veel watermolens
zes van de 9 in Roermond
op de kaart van Jacob van
Deventer 1543 “mola”

Er waren veel
watermolens
Sint Jansbeek
Arnhem
hier zes
van 9 te zien

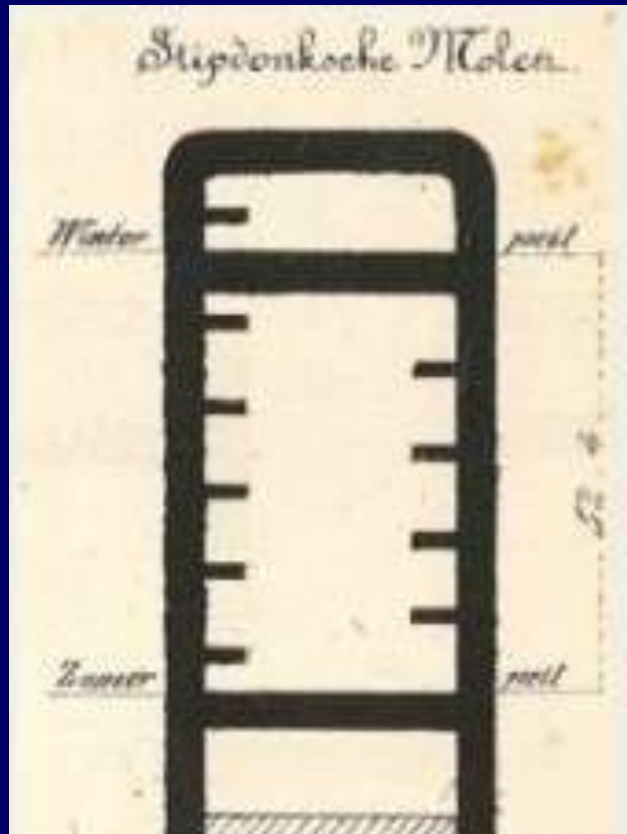
watermolen met voorraadvijver

een molenaar had stroomopwaarts graag een grote watervoorraad.

Karel V bepaalt in 1545 al dat de maximale waterhoogte die een molenaar mag instellen bepaald wordt met een pegel, dat is een houten merkteken op een eiken paal.
Stuwt hij het hoger op dan krijgt hij boete of men haalt het molenijzer uit de maalsteen weg

De pegel

Stipdonk 1873
de Aa

wintermolen = malen van 1 oktober tot 15 maart

Voor de Moergestelse watermolen werd in 1651, na klachten, een nieuwe pegel geplaatst.

De Heukelomse watermolen was ook een wintermolen. In 1848 verzocht eigenaar Dominicus Heymans tevergeefs om het hele jaar te mogen malen.

Alternatief: bijplaatsen van rosmolens

wintermolen = 1 oktober tot 15 maart

Vaak geldt er een verbod om in de zomer te malen zodat het hooi en het graan van de boeren geen waterschade oploopt

stuwt een molen teveel water op dan is er bovenstrooms een probleem: het water geeft tegendruk op het waterrad van de hoger gelegen watermolen en benedenstrooms is het te droog

niet malen? dan maar tol heffen

Op 18 maart 1802 vergaderde het Veghelse dorpsbestuur over de Kilsdonkse molen.

Die molen mocht alleen in de wintermaanden gebruikt worden en elk jaar op 17 maart werd de sluis door het dorpsbestuur open gezet.

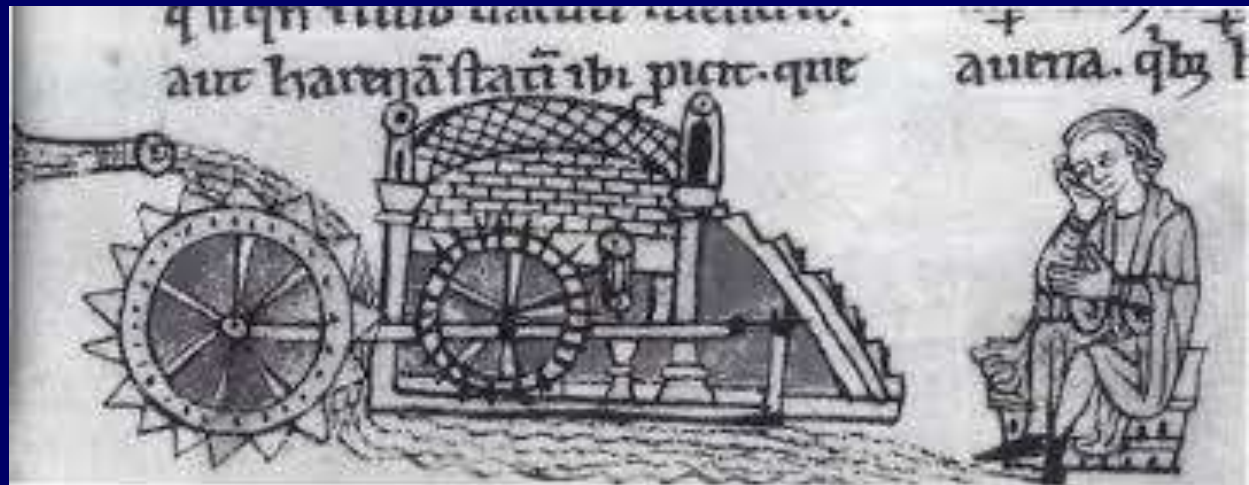
Toen het dorpsbestuur dat gedaan had vertelde molenaar Nicolaas Koppens : 'dat hy voortaan van de schuyten, die door de sluysen soude vaeren, betaling vorderen zou.'

Hoe bepaal je de pegel?

Een man staat bij de pegel bij de watermolen, een ander verder weg, in de moerassige beemd. Zodra de pegel goed is ingesteld schiet die man een pistool af, een 'snaphaan'.

Een molenaar die een vastgenagelde ijzeren pegel verplaatste kreeg een zeer hoge boete: 60 gouden realen.

‘dat kost pegels’

Gildes hadden vaak het recht om de 'papegaai' te
schieten in de hoogste molenwiek

Om te oefenen maar ook om de molen te beschermen

Brugge 1400

Helmond 1618

Bakel tot 1953

= in de wiek geschoten
zijn:

als een gildebroeder
misschiet op
de houten vogel.

= Op veel gildezilver
staat dus een molen

's nachts malen

voor brood of waterhoogte

De wind waait 's nachts regelmatig
De roeden werden zwart met een witte
voorzoom geverfd om ze 's nachts
goed zichtbaar te hebben.

Hetzelfde geldt voor ramen, deurstijl,
hekjes, trappen en .. het sleutelgat
Verlichten [kaars / olie] kostte geld

Malen in de winter

"Het molenaarsleven Heeft God ons gegeven,
Maar het malen in de nacht Heeft de duivel uitgedacht".

Hard werk, regelmatig waren de zeilen bevroren.
Vaak vielen er windstiltes, dus moest je malen als er wel
wind was.

Zelfs op zondag malen, na toestemming van de pastoor,
en dus: slapen op de molen.

Malen in de winter

In de winter, als men geen hooi meer had, lieten boeren graan maar ook haver, mais of erwten malen voor hun koeien.

Soms vulde een malafide molenaar de zak voor het veevoer aan met zemelen

In Deurne krijgt de vorster elk jaar een vet varken voor de toestemming om op zondag te mogen malen

Molenaars worden gecontroleerd

= in de polders kwamen de boeren bij hoog water 's nachts kijken of molenaars wel maalden als er wind was

= stiekum 's nachts malen

zonder dat belasting betaald is

[zakken waren gemerkt

of hadden belastingbriefjes]

= geheimschrift in boekhouding >>

= mag niet op zondag malen

= of ze het graan wel geschoond hadden

= smokkelkamers tussen twee verdiepingen

De molenas: goed smeren

Niets beter
dan het vet
van de pezerik

timmerman
arme mensen
molenaar

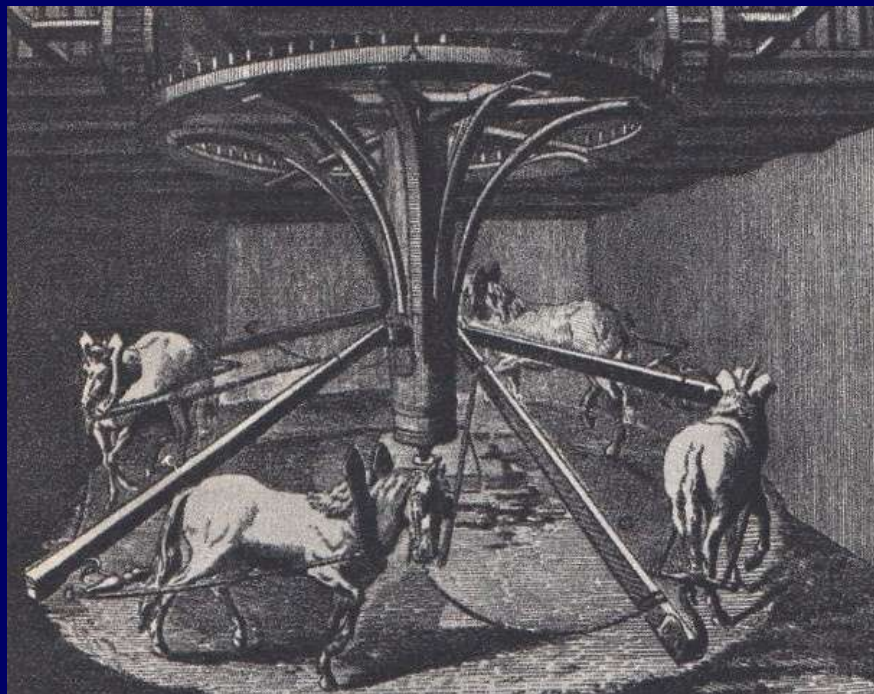
rosmolens

olie

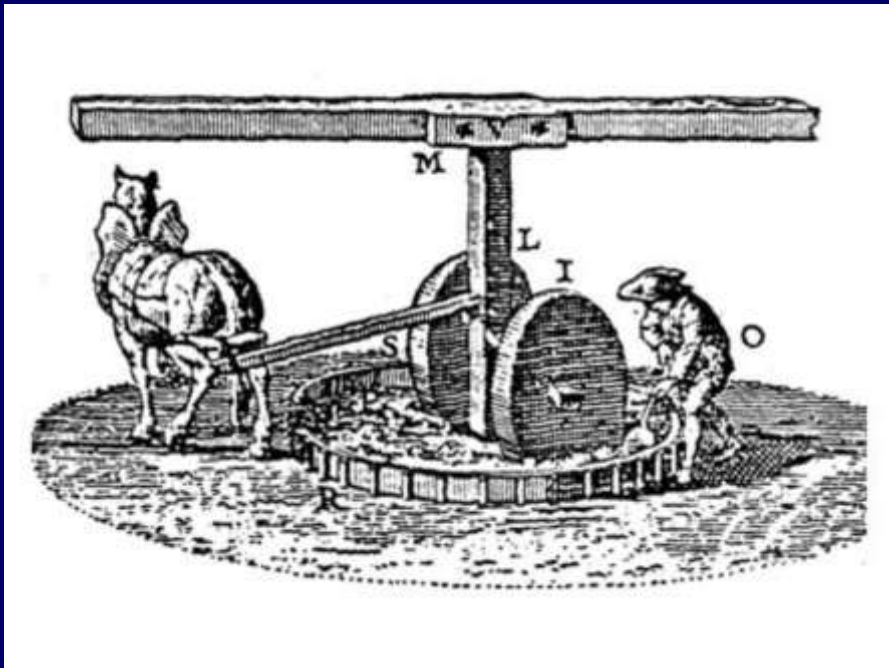
boekweit

grutten

melk karnen boter

Oliemolens 1830 rondom Deurne

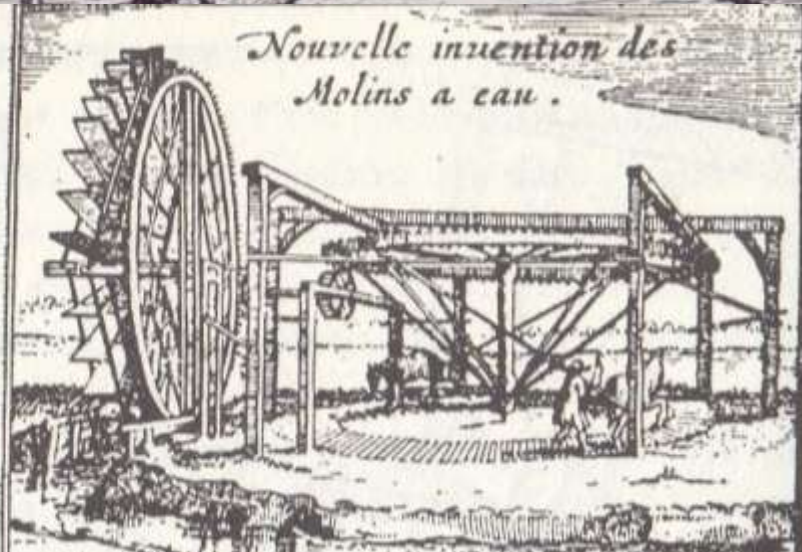
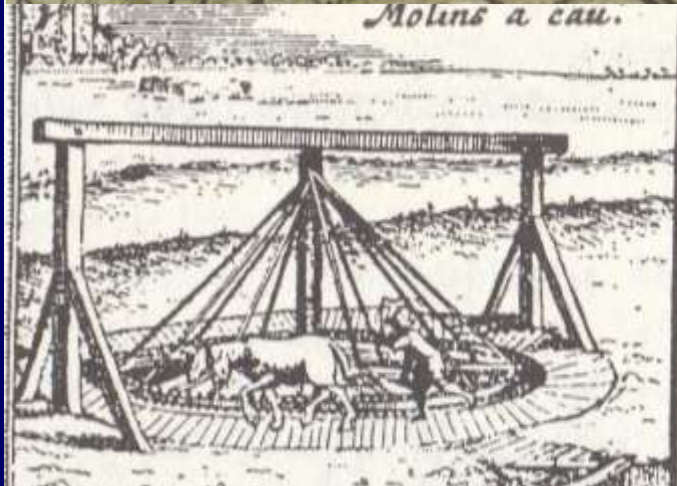
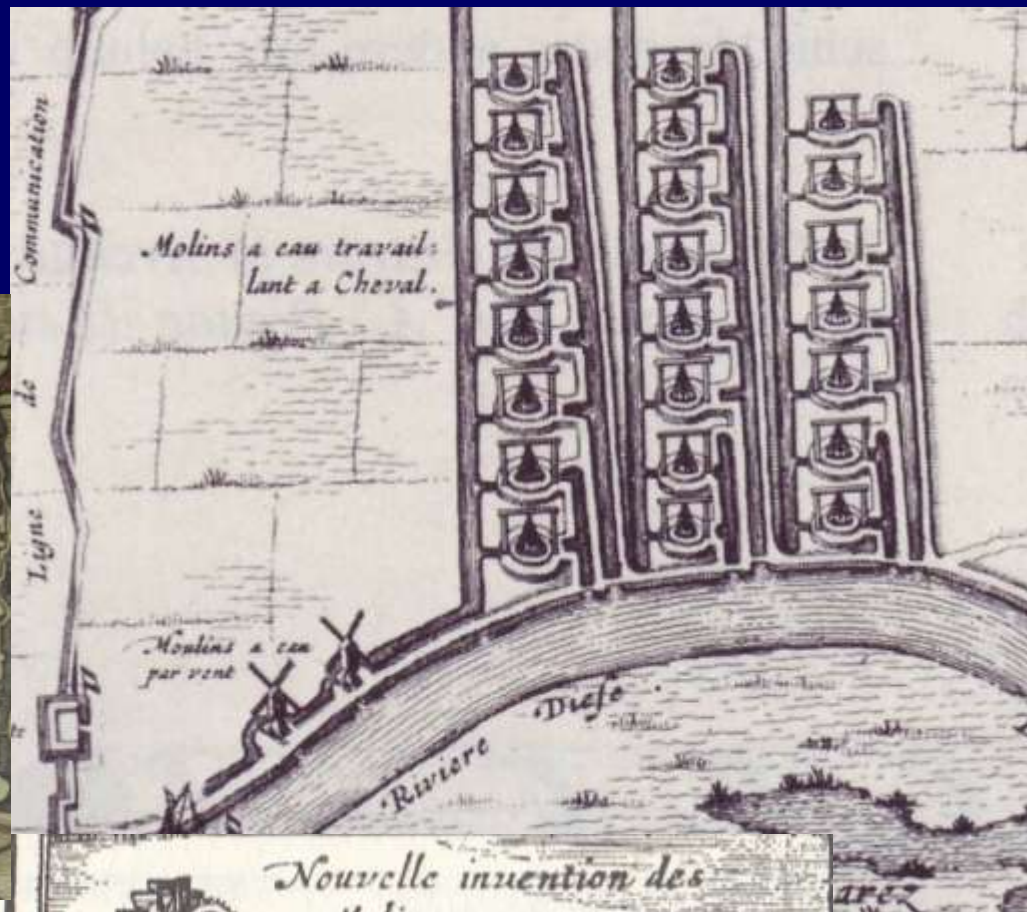

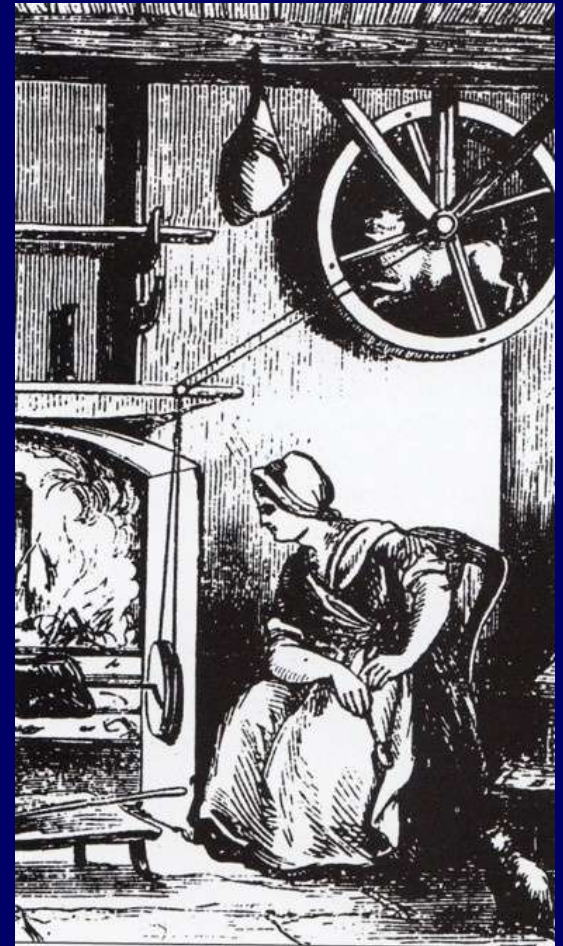
Aan de Brabantse kant van de Peel telde men rond 1830 de volgende aantallen oliemolens, onderverdeeld in water-, ros- en windmolens:

	watermolen	rosmolen	windmolen
Aarle-Rixtel	1	1	-
Asten-Ommel	-	1	-
Deurne-Liessel	-	2	-
Gemert	-	1	1
Helmond	-	1	-
Lieshout	-	-	1
Mierlo	-	1	-
Someren	-	2	-

In andere toen nog zelfstandige gemeenten in de buurt zoals Bakel-Milheeze, Beek en Donk, Lierop, Stiphout en Vlierden bestonden toen geen oliemolens.

Beleg Den Bosch 1629
23 rosmolens voor
drooglegging moeras

Tijden veranderen voor molenaar en molen

economie en heersers veranderen

1796 Franse Tijd, einde Heerlijke rechten.

Banmolens verdwijnen

1855 Forse groei aantal windmolens

1879

USA produceert

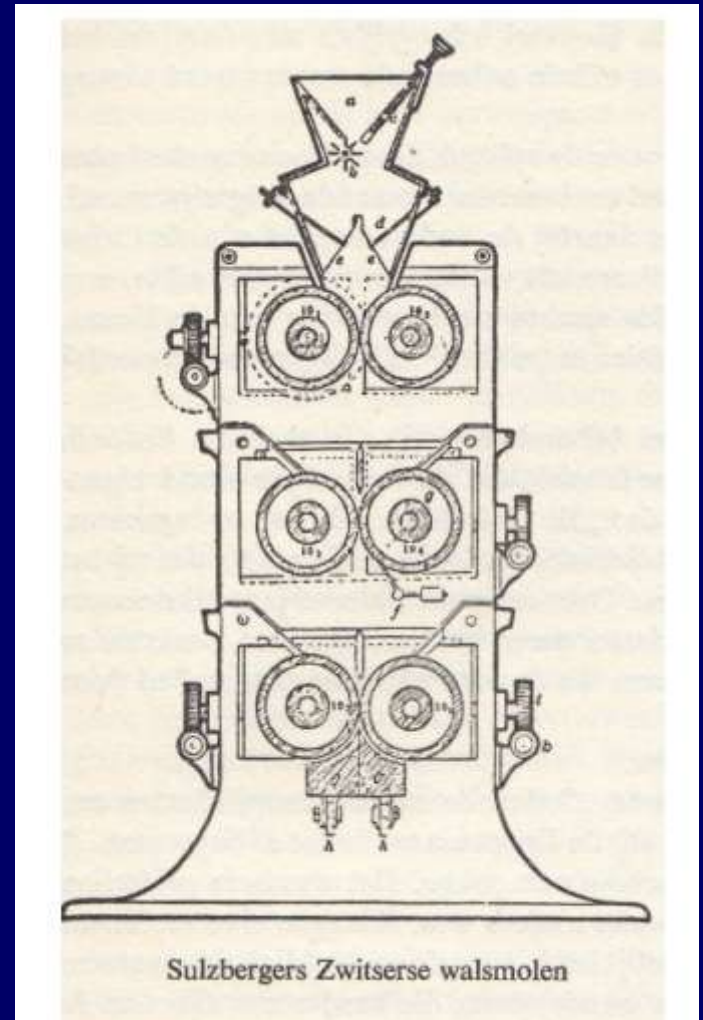
en exporteert ineens massaal tarwe

oa dankzij walsmolens op stoom en

korenmaaimachine

Duitsland heft tol op import

van graan en meel

Tijden veranderen voor molenaar en molen

1914-1918 Graantekort en distributie door de overheid tot 1920,
bakkers krijgen fabrieksmeel

1929 de grote economische crisis

1930 plaatselijke boerenbonden komen op, maalloon daalt fors

1944-45 Noord-Limburg 40 windmolens en 6 watermolens vernietigd

1950 overgang naar intensieve veehouderij: mengvoeders

1960 verdwijnen loonmaalderij [meelfabrieken, brood in supermarkt]

Technische ontwikkelingen en de molen

1835 gietijzeren as

1843 ontwikkeling van de turbine waterrad >> Ponceletrad

rendement watermolen 30 >> 70%

ontwikkeling van de krop, gerichte smalle watertoevoer op rad

1850 toenemend gebruik stoommachine: stoommolen

1900 zuiggasmotor komt op,

1914 gloeikopmotor, een tweetakt dieselmotor

1930 / 1945 elektrische motoren

1950 opkomst hamermolens

1970 meeste molens zijn gestopt

>>>

geleidelijk komt een einde aan het molentijdperk

1890 pel- en grutmolens eindigen hun bedrijf

1900 lakenvollen en naalden slijpen gebeurt niet meer op de molens
verfmolens stilgelegd, overstap naar chemische producten

1920 schors- en oliemolens stoppen

1930 glazuurmolens stoppen ook

1950 einde loonmalerij meelfabrieken later supermarkten

1950 overstap op specifieke mengvoeders [rundvee varkens pluimvee]

onomkeerbaar:

1950 opkoop door waterschappen van stuw- en waterrechten

**Molenaar Rakels zag rond 1925 vanaf zijn molen in de omtrek ruim
twintig molens draaien: 4 in Deurne, 4 in Gemert en de Mortel,
4 in Helmond, 2 in Mierlo, 1 in Milheeze, 2 in Aarle Rixtel, 1 in
Ommel, 2 in Asten en 2 in Liessel.**

Bij helder weer waren al deze molens duidelijk te zien.

Molen uit de gratie

Opkomst boerenbond NCB 1896
stoom
electriciteit

Molenaars gaan omschakelen:

- > houthandel**
- > kolen- en oliehandel**
- > bouwmarkt**
- > graan- en meelhandel**
- > diervoeder**
- > café - horeca**

Handel in meel, elke cent telt. . . .

In 1893 zakken de graanprijzen in, de meelfabrikanten gaan om het hoofd boven water te houden hun meel mengen met gips, krijt, populierenhout, gemalen marmer.
Er ontstaan maag- en darmklachten.

Een knecht die gemalen aluin aan het meel wil toevoegen, vergist zich en doet er loodsuiker bij.
Er ontstaat een dodelijke loodvergiftiging

Gevolg: ontstaan van merken verpakte meelwaren met gegarandeerde kwaliteit

M. Jacobs-Lenders, Kessel-L
Molenaar, Handel in Granen en Meel
1925

Bijverdiensten van de molenaar

Op beltmolens groeide meestal gras.
Dat gaf de molenaar gelegenheid
om er een geit op te laten grazen.

De molen was een goede uitkijkpost,
vanwaar de gangen van hazen en konijnen
met zorg werden bespied ...
om zelf te schieten of om stropers te vangen.

zaagsel van beuken- of eikenhout werd verkocht
aan slaggers om ham te roken

Bijverdiensten van de molenaar

Bij watermolens viste men 's nachts vaak op paling. Door de stroming die de molen opwekte ging de paling zich verplaatsen en werd dan in een net gevangen. Soms ving men erg veel.

Zo ontstond de bijnaam 'palingmolens'.

Bij getrapte bemaling ving de onderste molen in een polder altijd de meeste vis.

Het kon om honderden ponden paling per keer gaan

Bij maanlicht of bliksem ving men niet veel.

Paling

Bij de Woenselse molen
ving men rond 1850
zoveel paling dat men die
op de markt te Brussel
kon verkopen.

In 1926 bracht de paling van de Boxtelse Dommelmolen
4000 gulden op.

Als er paling zat, was er ook concurrentie.
Zo ving men in 1930 te Opwetten liefst 13 otters.

Bijverdiensten op de watermolen

In 1688 geeft molenaar van der Crabbe iedere klant van de Hooidonkse watermolen een gratis glas bier. Naast menig molen stond een café [Well, Etten]. Vaak kon men hier paling eten of kopen.

bijverdienste: oude dames ombouwen

een jonge man, getrouwd met een oude vrouw,
met een hoofd vol rimpelvellen vraagt de molenaar
*laat haar gezicht in den schijn
ten minste aengenaem doen sijn*

en karakter te
verbeteren

Mulder, mijn vrouw is vaak humeurig
Van ochtendklok tot avondbel,
Ze ruziet en maakt mij diep-treurig,
Beschuldigt mij van overspel.

Bent u voorwaar een kundig man,
laat dat dan zien en zonder fout
zorg dat ze minder van mij houdt,
Zodat ik rustig slapen kan.

Als laatste een levenswijsheid van de molenaar

Twee harde stenen malen slecht,

dwz een moet er altijd zachter zijn,

In een huwelijk geeft er altijd een toe.

